jana, dat Iwan Toergénjew een roman had geschreven, waarvan de hoofdfiguur, Dimitri Roedin, was geschapen naar het beeld van Michael, zij het dat Roedin slechts een vage schaduw was van de man, die Toergénjew had geïnspireerd. Roedin heeft van zijn reizen in West-Europa de geur der vrijheid meegebracht naar Rusland. Jonge studenten drinken van zijn lippen de wijsheid, die Hegel had verkondigd. Vrouwen dwepen met zijn meeslepende taal, vol van gloed, poëzie en geestdrift voor de zaak der vooruitgang. Reeds dooraderen zilveren draden Roedin's haren, maar Natasja heeft hem lief, en zij wil haar frisse jeugd aan hem schenken. Hij weert haar af: hij is oud, en zal eerst jong worden indien de wereld herrijst uit haar slavernij.

„Zie deze eik aan. De bladeren van de laatste herfst bedekken hem nog. Zij zullen niet vallen zolang de jonge groene bladeren niet zullen zijn verschenen."

Natasja is bereid, alle conventie te schenden, met hem te vluchten. Maar Roedin zendt haar naar huis terug. Angst voor het gebonden-zijn, vrees voor de liefde die hem meer in beslag zal nemen dan zijn strijd, lafheid?

Alleen gaat Roedin verder, arm en opgejaagd door de Russische regering, die hem van stad tot stad verbant. Wanneer hij naar het buitenland vlucht, en deel neemt aan de revolutie in Parijs, wordt hij op de barricaden gedood.

„Ik wil spreken van het goede, het zeldzame in hem, niet van zijn zwakheden," zegt Lesjnew. „Hij heeft geestdrift, de kostbaarste eigenschap van deze tijd. Wij zijn allen Hamlets geworden, redelijk, onverschillig, krachteloos. Wij slapen in, ons bloed stolt. Dank daarom hen, die ons wakker schudden en verwarmen. Het is hoog tijd. Herinner jij je, Sasja, dat ik Roedin koelheid verweet, toen ik je over hem sprak? Ik had toen gelijk en ongelijk tevens. De koelheid moge hem in het bloed zitten — dat is niet zijn schuld — zij woont niet in zijn hoofd. Hij is geen acteur, zoals ik toen meende, geen bedrieger van zichzelf en anderen. Hij leeft op eens anders kosten, maar niet als een berekend man.

Als een kind. Zonder twijfel zal hij in armoe en gebrek sterven. Maar moeten wij daarom een steen op hem werpen?... Indien hij zelf niet arbeidt, wie durft dan zeggen, dat hij geen nut heeft gesticht, dat zijn woorden geen zaad hebben uitgestrooid in de jonge harten, die door de natuur werden bedeeld met krachtdadigheid en bekwaamheid, om eigen denkbeelden uit te voeren? Sasja, jij weet, wat Roedin voor mij is geweest in mijn jeugd."

Terwijl Tatjana las, kwam niet zelden lichte wrevel in haar op. De koelheid van Toergénjew jegens haar en Michael in de laatste jaren had een afstand geschapen, die niet overbrugd bleek. Het was Toergénjew niet duidelijk, of Roedin een Hamlet was geweest of een Don Quichot. Vele jaren van Michael moesten hem onvruchtbaar en ijdel zijn voorgekomen, toen hij zelf moede was van het redetwisten. Toch moest hij erkennen, dat Bakoenin in Parijs, in Praag, in Dresden een held was geweest.

En die andere Toergénjew sprak met de woorden van Basístow: „Wat Roedin's invloed betreft, ik bezweer u, dat deze man niet alleen weet wakker te schudden. Hij brengt in beweging, hij laat niet toe, dat iemand stil staat, hij dringt door tot in de diepste diepte van het gemoed van zijn vrienden en wekt in hen geestdrift op en bezieling voor een grootse zaak..."

„De Russische staat is geen eigenlijke Russische schepping, maar een Tartaars-Duitse. Zijn drie zuilen: orthodoxie, autocratie, nationalisme zijn niet anders dan de misgeboorte van een monsterachtige paring van tartaars barbarisme met de Duitse politieke wetenschap."

BAKOENIN

VIJFDE HOOFDSTUK / HERRIJZENIS

I

REDIVIVUS

Het was de zeven en twintigste December van het jaar 1861. Londen. Een koude, duistere avond. Gelukkig, wie als Herzen en Ogarjew een warm huis het hunne konden noemen.

De beide Russen zaten aan tafel. Na hun vele omzwervingen waren zij dan hier beland. Zij hadden een gezamenlijk huishouden waarin ook emigranten uit hun vaderland telkens weer werden opgenomen. Maar Ogarjew's vrouw, Natalie, kon nu niemand ontvangen. Zij had juist aan een tweeling het leven geschonken en lag te bed.

Daar werd luide geklopt op de deur. Een schreeuw van blijdschap. In de gang staat Michael Bakoenin.

Hij stapt rechtstreeks de kamer binnen, omhelst de beide mannen, die hun uit de verbanning ontvluchte vriend aanstaren, zo is hij veranderd en verouderd. Dan begroet hij Natalie. Maar zijn blik wordt getroffen door het maal. „Wat, hebben jullie oesters?" En tot Natalie: „Het is niet goed, in bed te liggen. Word beter. Er is veel te doen."

Hij spreekt zo luid, dat Kelsjew, een Russische émigré, die een kamer bewoont in hetzelfde huis, komt toesnellen. Hij wordt aan Michael voorgesteld.

„Wat is er gaande in Europa?"

„Alleen in Polen zijn wat demonstraties, zegt Herzen. Maar misschien zullen de Polen verstandig worden en begrijpen, dat een opstand zinneloos is, nu de tsaar juist de slaven heeft bevrijd. We moeten hopen, dat de saamgepakte wolken zullen overdrijven."

„En in Italië?"

„Alles rustig."

„Oostenrijk?"

„Alles rustig."

„Turkije?"

„Overal rustig, en niets in het vooruitzicht."

„Wat moeten wij dan doen? Moeten wij soms naar Perzië of Indië gaan, om beroering te verwekken? Het is om iemand gek te maken. Ik kan niet blijven zitten en niets doen."

Herzen zag hem met verbazing aan. Bakoenin was oud en schier onherkenbaar, maar een reus, zwaar en machtig als een stier. Zijn tandeloze mond was omgeven door de dicht en wild groeiende haren van baard en snor. Herzen en Ogarjew wisten, dat hij onderweg was. Maar zijn komst heeft hen toch bovenmate verrast. En meer nog zijn gestalte, zijn uiterlijk. Het is, of een geheel nieuwe Bakoenin voor hen staat, verouderd niet slechts, maar vervormd. Alleen zijn karakter is hetzelfde gebleven. In October heeft hij een brief gezonden uit San Francisco om vijf honderd dollar en Herzen heeft ze hem gezonden. Zeker, dit is toch de oude Bakoenin. Hij is een onmogelijke man. Maar het mogelijke staat het onmogelijke toe, te bestaan. Herzen is een sceptisch en liberaal burger. Hij zal echter zijn handen niet spoedig aftrekken van Bakoenin.

Michael is nu te moe om veel te vertellen. Is er plaats voor hem? In Orsett House niet. Herzen woont hier met zijn drie kinderen, en Ogarjew met Natalie, die ook drie kinderen hebben, en de Engelse gouvernante Miss Reeve. Voor deze eerste avonden zal Bakoenin slapen in Grove Terrace, later dichter bij, Paddington Green nummer 10.

Waarvan hij zal moeten leven, het deert Bakoenin niet. Hij leeft, dat is genoeg. In Paddington Green wint hij het hart der dienstbode en niets is haar te veel. Laat in de avond is zij bereid, hem warm water te brengen en suiker voor zijn thee. Deze gentleman is een vriendelijke en eenvoudige gast, en wie kan hem wat weigeren? Er is iets in hem, dat onbepaalbaar is. Het is of hij hypnotiseert en ontwapent en de harten wint.

Waarvan zal hij leven? Het deert Bakoenin niet, maar Herzen wel. Hij is bereid, hem tien pond per maand te geven. Dan schrijft hij aan Botkin, de rijke jeugdvriend van Michael. Deze zendt drie en twintig pond en belooft meer. Toergénjew zegt vijftien honderd franc per jaar toe en enkele Franse en Poolse vrienden dragen hun steentje bij. Maar zijn sensationele terugkeer had vele pennen in beweging gebracht. Hij was een keer te meer een figuur van Europese betekenis geworden. Geen blad ter wereld, dat niet een beschouwing aan hem wijdde. Indien hij, aldus Herzen, zijn memoires schreef en verkocht, zou hij van de opbrengst jaren kunnen leven. Bakoenin zou er aan denken. In de Engelse pers verscheen het bericht, dat hij weldra zijn herinneringen zou pubiceren. Buloz van de „Revue des deux mondes" wilde ze kopen voor minstens twintig duizend francs.

Maar Bakoenin schreef niets. Wanneer zijn vrienden hem er over begonnen te onderhouden, antwoordde hij op gemelijke toon, dat hij niet wenste te werken voor geld en geen inktkoelie was. Toen hij vernam, dat Herzen het in hem laakte, dat hij zijn brood niet verdiende door te schrijven, zei hij slechts: „Herzen? Een goede kerel, maar een bourgeois." En aan George Sand, die hem had begroet en naar zijn gezondheid had geïnformeerd, liet hij zich aldus uit:

„Ik gevoel mij nog jong genoeg. Mijn leeftijd is gelijk aan die van Goethe's Faust, wanneer hij zegt, dat hij te oud is om slechts te spelen, te jong om zonder wens te zijn. Daar ik gedurende dertien jaar van alle politieke activiteit ben verstoken, dorst ik naar daden, naar actie, en ik denk, dat naast liefde de daad de hoogste vorm van geluk is. . ."

Herzen, die door persoonlijk leed en door de groeiende reactie in Europa vermoeid en pessimistisch was geworden, vond, dat Bakoenin een groot kind was gebleven. Ieder misprees zijn levenswijze. Maar Herzen's kinderen en die van Ogarjew waren dol op hem. De driejarige Liza in het bijzonder beschouwde

hem als haar speelkameraad. Als Michael en zij tezamen waren, sprak Herzen schertsend en ietwat smalend van de „grote en de kleine Liza". Later bekende hij:

„Bakoenin kwam in ons midden weer op de been na negen jaar van stilzwijgen en eenzaamheid. Hij redeneerde, preekte, beval, schreeuwde, besliste, regelde, organiseerde, ruide op, de hele dag, de hele nacht, vier en twintig uur lang. In de korte ogenblikken die hem nog bleven, wilde hij aan zijn schrijfbureau gaan zitten, een blaadje dat onder de as van zijn pijp of sigaar zat, schoon vegen, beginnen te schrijven. Vijf, tien, vijftien brieven naar Semipalatinsk en Arad, naar Belgrado en Constantinopel, naar Bessarabië, Moldavië en Wit-Rusland. Midden in een brief echter wierp hij zijn pen neer om de theorie van een of andere reactionnair in Dalmatië tegenover ons te weerleggen. Hij begon dan een redevoering, maakte die niet af, greep zijn pen en schreef. En natuurlijk was het wel het gemakkelijkst, indien praten en schrijven hetzelfde onderwerp betroffen. Zijn activiteit, zijn niets-doen, zijn eetlust, zoals al zijn andere eigenschappen — en zelfs zijn reuzengestalte en zijn voortdurend zweten, waren die van een oppermens. En hij bleef, hoe oud ook, een reus met een leeuwenkop en verwarde manen. Op zijn vijftigste jaar was hij nog dezelfde dolende student, dezelfde dakloze bohémien, als toen hij jongeling was in de Rue de Bourgogne. Hij had geen zorgen voor de dag van morgen, verachtte geld, verkwistte het naar alle kanten indien hij het had, leende het links en rechts, onverschillig waar, als hij het niet had, met dezelfde onschuld als waarmee kinderen geld van hun ouders vragen zonder aan terugbetaling te denken, met dezelfde eenvoud waarmee hij zelf bereid was zijn laatste penny uit te geven aan iedereen, wanneer hij voor zichzelf maar wat overhield voor sigaretten en thee. Zijn levenswijze baarde hem nooit zorg. Hij was geboren om de grote zwerver te zijn, een grootse paria. Indien iemand hem zou hebben gevraagd, wat hij dacht van de eigendomsrechten, zou hij hetzelfde hebben gezegd wat Lalande

aan Napoleon antwoordde aangaande God: „Sire, in de loop van mijn leven heb ik nimmer behoefte gevoeld, aan deze hypothese te geloven. . ."

Bakoenin schreef niet voor geld de geschiedenis van zijn leven. Maar hij vertelde haar aan zijn vrienden, die dagen na zijn terugkeer het spannende verhaal genoten van zijn ontvluchting uit Siberië.

II

BEKENTENIS

„Toen ik werd uitgeleverd aan de Russen," aldus Bakoenin, „kon ik niet verwachten, dat mij, zoals in Saksen en Oostenrijk, een proces zou worden aangedaan. Ik was immers in 1844 reeds veroordeeld — zij het bij verstek — tot levenslange dwangarbeid en verbanning naar Siberië. Het was me in de vochtige en donkere cel van de Peter- en Paulsvesting weldra bekend, dat de tsaar mijn strijd tegen hem als een persoonlijke belediging had gevoeld. In Juli 1851 kwam zijn adjudant, Graaf Orlow. Hij maakte me duidelijk, dat Rusland in vredestijd geen doodstraf kende en dat ik niets te vrezen had, wat mijn leven betrof. Wat de tsaar bovenal griefde was, dat ik in mijn verzet tegen hem was opgestaan als een zoon tegen zijn vader. Ik was van adel. Ik behoorde tot de grote familie, waarvan de tsaar het hoofd was. Wat de tsaar van mij verwachtte, was de bekentenis van mijn boetvaardigheid.

„Ik had geen berouw. Ik ben geen christen. Maar de gedachte van levenslange opsluiting was een verschrikkelijke kwelling. Ik vreesde, dat ik idioot zou worden in deze vreselijke eenzaamheid. De mens is uit gemeenschap ontstaan en voor gemeenschap geboren. Er is niets hopelozer, dan gedwongen te zijn, eeuwig met zichzelf alleen te wezen. Dat de tsaar in mij een persoonlijk vijand zag, vleide me. Ik beken het. Maar bovendien zou ik een

kans krijgen, indien ik hem op zijn beurt vleide. Ik had maar één zorg: geen vijanden te verraden.

„Overigens kon het me weinig deren, of ik de Duitsers en Oostenrijkers zwart maakte, Ik houd niet van Germanen. Ik besloot op het voorstel in te gaan, en mijn bekentenissen te schrijven. In twee maanden voltooide ik ze, en ik schreef — jullie weet, wat me dat anders kost, maar ik kon met niemand spreken, met niemand strijden — ik schreef dertig duizend woorden. Ik begon met te verklaren, dat ik nu toch alles had verloren, maar dat ik niet eerloos zou sterven, en niemand zou verraden, die vertrouwen in mij had gesteld. Ik bekende, dat ik mij misdadig had gedragen jegens de tsaar, onverstandig, ijdel. . ."

„Natuurlijk," onderbrak Herzen hem, „heb je er nimmer aan gedacht, ooit weer vrij en in ons midden te zijn. Nu moet het je spijten, dat je jezelf vernederd hebt."

„Ja. Ik zou niet gaarne zien, dat iemand mij zou verdenken van oprechtheid, toen ik mijn bekentenis schreef. In de strijd tegen de tyrannen, als het een worsteling is om het leven, is de list geoorloofd. Maar bedenk, dat ik twee jaar zat opgesloten, ziek, verschrompeld, ellendig. Wat zou een ander hebben gedaan in mijn plaats, indien hij een kans kreeg?

„Ik beleed schuld. Maar ik verried niemand dan mijzelf. Ik gedroeg me als de verloren zoon, die er berouw over heeft, dat hij zijn vader heeft verloochend. Ik geef het toe, het was laf. Ik kon niet meer moedig zijn. Ik begon te wanhopen aan mijn bevrijding, en die eeuwige tergende vrees, die marteling van de angst, dat ik gek zou worden, dreef me tot mijn vernedering.

„Bovendien beschuldigde ik het Westen van innerlijk bederf, onmacht en gebrek aan geloof in zijn roeping. Misschien had ik gelijk, en ik loog niet, dat ik zelf overtuigd was van het verval van Duitsland. Maar indien iemand ooit mijn bekentenis leest, dan zal hij ontdekken, dat ik de ongeschoolde en onverlichte massa, die de burgers het plebs noemen, heb geprezen om haar onbedorven kracht, niet in Duitsland, maar in Frankrijk. De

Duitse democraten en intellectuelen zijn bespottelijke filisters. Ik heb het nooit anders gezien. Indien ik het bekende, kon dat mijn zaak niet schaden, en misschien deed het Nicolaas plezier.

„Dat mijn liefde voor de Slavische zaak mij tot revolutionnaire daden had gebracht, wist bij beter dan ik. Ik heb niet met de Pruisen samen tegen de Russen willen vechten. Ik heb alle Slavische volkeren opgeroepen tot het vormen van een federatie van vrije mensen, die ik wilde verlossen van een vreemd juk. Ik sprak ervan, de Turken uit Europa te verjagen en Constantinopel te maken tot de hoofdstad van een groot Slavisch rijk van het Oosten. Misschien kon ook dit de tsaar belang inboezemen. Maar één ding heb ik nooit verloochend: mijn liefde tot de vrijheid. Ik heb ervoor gewaarschuwd, dat onderdrukking van de vrijheid van gedachte ook Rusland decadent zou maken. Ik heb geen berouw getoond bij het beschrijven van mijn liefde voor de Franse revolutionnairen. En geen naam van een vriend heb ik genoemd. Ik heb mijn geloof in de Russische revolutie niet verloochend."

„Dat zou ik je minder kwalijk hebben genomen," zei Ogarjew zacht. „Wie gelooft er nog aan?"

„Maar waarom zou ik het parlementarisme der Duitsers verdedigen? Waarom deze Europese bourgeois de hand boven het hoofd houden? Ik heb de tsaar verzocht, mij niet levenslang te laten verkommeren in een cel. Ik heb er op gewezen, dat Rusland de verbanning kent naar Siberië als hoogste straf. Ik heb voor mijzelf een behandeling gevraagd, die aan geen Rus wordt onthouden. Te sterven in een Siberische mijn leek mij verkieslijker dan weg te teren in een cel. Levenslange celstraf was een Duitse kwelling. Ik verkoos de Russische.

„Dan deed ik een tweede verzoek. In elf jaar had ik Premoekjino niet weergezien. Sinds zes jaar had ik geen brief van mijn broers of zusters ontvangen. Ik wist niet, of zij nog in leven waren. Daarom vroeg ik, mijn ouders en Tatjana te mogen weerzien, vóór mijn verbanning. Dan zou ik het lot zegenen, dat mij

uit handen van mijn Duitse en Oostenrijkse beulen weer naar Rusland had gevoerd."

„Het is een gevaarlijk document, Michael, in handen van je vijanden. Maar de wereld zal begrijpen, dat je je aan een strohalm moest vastklemmen. En niet alles is huichelarij in je bekentenis, als je haar zo hebt geschreven als je ons zegt. Hoe reageerde de tsaar?"

„Graaf Orlow vertelde mij, dat hij het stuk geheel had gelezen. Hij heeft tot Orlow gezegd: „Deze kereld heeft de oorlog verklaard aan alle tronen van Europa, de Saksische koning is voor hem gevlucht, mij zal hij niet verjagen. Maar het is een kerel. En een Rus." Hij had zich geamuseerd met mijn beschrijving van de Duitsers. Op de copie, die Orlow ervan heeft laten maken, heeft hij geschreven: „Voor Alexander." (Je weet, hij is nu tsaar). „De moeite waard voor je om te lezen. Erg interessant en leerzaam." En ergens anders: „Elke zondaar kan door berouw worden gered, als het maar oprecht is." Hij zei tegen Orlow, dat hij niet overtuigd was van mijn oprechtheid, omdat ik geen namen wilde noemen. Ik kon voorlopig blijven, waar ik was. Maar ik won één ding: Nicolaas en Tatjana mochten me bezoeken. Ik had weer hoop gekregen. Misschien behoefde ik niet in een kerker te sterven."

III

SIBERIE

„Mijn cel was verschrikkelijk, maar ik mocht nu wat meer lezen, zelfs een nummer van de „Revue des deux Mondes". Ik leed verschrikkelijke kiespijn. Mijn tanden begonnen uit te vallen door scheurbuik, en ik zat onder de zweren. Levend begon ik te ontbinden en een stinkend lichaam te voeden. Mijn enige afleiding, behalve het lezen, waren twee kanaries, die Tatjana me had mogen sturen. Drie jaar ben ik levend begraven geweest in

de Peter- en Paulsvesting. Toen volgde Schlüsselberg. Mijn vader overleed. De Krimoorlog woedde. Nicolaas stierf. Maar Alexander had geen oren voor de klachten van mijn moeder. Mijn broers waren allen officieren in het leger. Ik dacht voortdurend aan zelfmoord. Ik begon gek te worden.

„Toen kwam de verlossing. Verbanning naar Siberië. In Februari 1857. Ik had zes jaar in een Russische cel gezeten, en bijna twee jaar in Saksen en Oostenrijk. Acht jaar van mijn leven, vergaan, verloren, vernietigd.

„Nooit zal ik de tocht vergeten per slede door het besneeuwde Rusland. Het was groots en verschrikkelijk. Als dit Rusland eens zal opstaan, Alexander, dan zal de revolutie precies zo zijn: groots en vreselijk. In Tomsk lieten mijn bewakers me vrij. Ik moest naar een afgelegen deel van de provincie. Maar ik was ziek, te ellendig om te reizen, en mocht in de stad blijven. Jullie kunt niet begrijpen, wat dat betekende. Een vrij man, al mocht ik niet reizen. De zomer kwam en genas me. Mijn moeder en mijn broers stuurden geld, ik werkte voor verschillende kooplui. Toen schreef ik een rekest, om méér vrijheid van beweging, teneinde mijn eigen brood te verdienen, en niet langer afhankelijk te zijn van mijn familie.

„De regering weigerde. Ik moest de winter doorbrengen in Tomsk. Mijn beste vrienden waren enige verbannen Polen en Poolse kooplui die hier hun geluk beproefden. Ik gaf les, zoals in Moskou. Ik leerde er mijn vrouw kennen. Ik ben in Siberië getrouwd. . ."

Slechts terloops had Michael daarover tot Herzen en Ogarjew gesproken, en zij hadden het aanvaard als een stap zonder consekwenties. Naarmate Bakoenin langer vertoefde in de kring van zijn vrienden, bleek zijn belangstelling voor vrouwen nog geringer dan voorheen. Hij was als een grote argeloze jongen. Had hij niets bemerkt van de ongewone verhoudingen in Herzen's huis? Ieder wist, dat Natalie Ogarjew de maîtresse van Herzen was, en dat haar kinderen de zijne waren. Er was een sfeer van

goede kameraadschap, maar niet van geluk. Misschien dat de romantische Bakoenin in zulk een verhouding met minachting voor alle conventies zou hebben gepast. Maar Herzen was te veel burger, en Ogarjew niet minder, om niet te lijden aan de eigen overtreding van de wetten der moraal. Zij benijdden aan Michael zijn gebrek aan hartstocht voor vrouwen. Zij wisten alles: zijn gebondenheid aan Tatjana, die moeder en vrouw geweest was in zijn verbeelding, en die hem ontzegd was door de bloedverwantschap. Zij wisten, dat zijn opstandigheid en de noodzaak, zijn driften af te leiden in de politiek, de eerste oorzaken waren geweest van zijn onmaatschappelijke wildheid. Maar het hart van Tatjana had Michael verloren, toen Toergénjew in haar leven was gekomen. Hij had nu geen vrouwen meer nodig. Wat kon zijn huwelijk dan anders beduiden dan een formaliteit?

„Ik ben in Siberië getrouwd," herhaalde Bakoenin. „Antonia Kwiatkowski was achttien jaar. Ik vier en veertig. Ik was eenzaam, ik had na het weerzien in Premoekjino heimwee gekregen naar een eigen huis. Toen ik trouwde, overtuigde ik de autoriteiten van mijn vaste wil, mij in Siberië te vestigen. Zij boden me een betrekking aan als klerk, om mijn brood te kunnen verdienen. Klerk vierde klas. Kwiatkowski is een welgestelde Poolse koopman in Tomsk. Hij was in staat, ons de eerste tijd te helpen. Ik wees het aanbod om klerk te worden, af. Ze waren bezig de goudvelden in het stroomgebied van de Lena te ontginnen, en voor het eerst van mijn leven had ik belangstelling voor goud. Ik wou naar het Oosten.

„Natuurlijk, jullie begrijpt het uit het feit alleen, dat ik hier ben, natuurlijk had ik geluk. Generaal Nicolaas Moerawjew, die Oost-Siberië heeft gekoloniseerd en alle grond ten Noorden van de Amoer Russisch heeft verklaard — je weet, dat de Chinezen zijn aanspraken in 1858 hebben erkend — Moerawjew kwam naar Tomsk. Hij is een neef van mijn moeder. Hij vroeg amnestie voor me. De tsaar weigerde. Maar Moerawjew is een ongewone kerel. Hij is een despoot, maar verlicht. . ."

„We hebben hem in de „Klok" flink afgemaakt," zei Herzen. „Hij is een imperialist van het zuiverste water. Ik hoop, dat jullie de „Klok" in Tomsk hebt kunnen lezen. Heel Rusland leest hem."

„Het is waar, heel Rusland leest jullie blad. Moerawjew zelf ook, al is het voor iedereen verboden. Jullie ondergrondse besteldienst werkt prachtig. Maar in Moerawjew vergissen jullie je. Hij is autoritair, goed, maar een revolutionnair. Een despoot, best, maar verlicht. Hij pleitte voor de vrijmaking van de slaven, toen Alexander nog niet de moed had er aan te denken.

„Hij verachtte de Oostenrijkers al, toen Nicolaas hun nog zijn hulptroepen stuurde. Hij haat de burgers en de kerk. Zeker, hij staat boven aan, maar wie onder hem staan, zijn voor hem allen gelijk. Hij houdt niet van het kleinburgerlijke geklets in een parlement. Hij is een groot rationalist die maling heeft aan priesters, rijken, edelen en als het er op aankomt aan de tsaar zelf."

„Omdat hij zelf tsaar zou willen zijn," hoonde Herzen.

„Goed, maar nu beschermt hij politieke bannelingen. Hij heeft gezorgd, dat ik met mijn vrouw naar Irkoetsk kon gaan. Ik kreeg een betrekking bij het handelshuis van Benardacci, de Amoermaatschappij, die monopolies heeft in Oost-Siberië. Het was de eerste stap op de weg van mijn ontsnapping. In de zomer van 1859 trok ik voor de maatschappij door Siberië heen. Toen ik er genoeg van had, bleef Benardacci mijn salaris uitbetalen, omdat Moerawjew me had aanbevolen. Ik was weer gezond en sterk geworden. Siberië had me eerst een land geleken van de vrijheid, toen ik er ziek en als een wrak was aangekomen. Nu was het een woestijn voor me. Ik wilde er uit. Mijn moeder vroeg gratie voor me. Moerawjew ook. Maar hij was uit de genade. In 1861 ging hij heen, en ik bleef verbannen.

„Voor het eerst van mijn leven verliet het geluk me echter niet. De nieuwe gouverneur is Korsakow, en mijn broer Paul was juist met zijn nicht getrouwd. De Amoer mondt uit in de

Grote Oceaan. Irkoetsk is dichter bij de vrijheid dan Premoekjino. Het had geen zin meer, nog gratie te vragen en mij op het landgoed van mijn ouders te vestigen. Ik zag de vrijheid voor me liggen, op het water van de Amoer. Eerst moest ik geld hebben."

„Zoals gewoonlijk," zei Herzen. Maar Michael begreep er de ironie niet van.

„Ik schreef naar mijn broers, om mijn aandeel in de erfenis te gelde te maken en mij vijf duizend roebel te sturen. Natuurlijk moest ik met het oog op de censuur een voorwendsel bedenken. Ik zeide, dat ik al twee jaar niet in dienst was geweest van Benardacci, maar dat deze toch mijn salaris en andere kosten betaald had. Dat ik hem vijf duizend roebels, die ik als een ereschuld beschouwde, wilde teruggeven. Mijn broers begrepen het verkeerd. Zij stuurden het geld rechtstreeks naar Benardacci, die zich als zuinig burger niet weinig verbaasde over de grootmoedigheid van Russische landedelen, maar de roebels natuurlijk hield.

„Wat moest ik doen? Ik schreef die ellending van een Katkow, dat ik getrouwd was, en verzocht hem geld te leen. Hij heeft niet geantwoord. Eindelijk vond ik een koopman, die me vroeg, of ik een zakenreis voor hem wou maken naar de monding van de Amoer. Ik was overgelukkig. Korsakow stemde er in toe, als ik mijn erewoord gaf, dat ik terug zou zijn, vóór de Amoer was dichtgevroren. Ik gaf het met een Jezuïtische mentale restrictie, dat als ik niet op tijd terug kon komen, Siberië me nooit meer zou terug zien. Enfin, dat voorbehoud hield ik werkelijk voor me. Korsakow tekende een stuk, dat alle schippers op de Amoer mij moesten meenemen indien ik dit wenste. Met Antonia sprak ik af, dat zij mij zou volgen, als ik ontsnapt was. Zij was tenslotte de dochter van een vrije koopman.

„In Juni 1861 vertrok ik uit Irkoetsk. In Kiakta kreeg ik duizend roebel mee, en voorschotten van andere kooplui om inkopen voor hen te doen."

„Dat waren echte mensenkenners," gromde Herzen.

„Waarom zouden zij me niet vertrouwen? Ze krijgen hun geld terug, als mijn aandeel van de erfenis wordt uitbetaald."

„Heb je dat niet al twintig jaar geleden opgevraagd?"

„Niet voor zover ik weet. Maar goed, ik had op die manier 2500 roebel. Een stoomboot bracht me naar Nikolajewsk, aan de mond van de Amoer. Ik kwam er aan op 2 Juli. Zeeschepen waren er niet. Die voeren niet verder dan tot de haven van Kastri. Toen ik een week in Nikolajewsk was, hoorde ik, dat er een boot van het gouvernement naar Kastri vertrok. Ik gebruikte de aanbeveling van Korsakow om passage te krijgen en beloofde, dat ik dan over land zou teruggaan. Maar toen deze boot, de „Strelok", een Amerikaans zeilschip op sleeptouw nam, de „Vickery", die geen wind genoeg in de zeilen had, stapte ik daar op over. De Russische commandant van de „Strelok" had geen orders, het te verhinderen. Korsakow had het papier, dat hij me had meegegeven, zo opgesteld, dat er niet uit bleek, dat ik beslist terug moest komen naar Irkoetsk. Ik heb geluk gehad met Moerawjew en met Korsakow. Jullie kunt schelden op de Russische gouverneurs, maar het zijn geen laffe bureaucraten."

„Als ze een familie-lid willen helpen, neen, dan niet. Dat weet iedereen."

„Vergeet niet, dat zij wisten, wat ik zou doen, als ik mijn vrijheid zou terug krijgen. Het zijn misschien barbaren. Maar soms is een barbaar beter dan een burger. Goed dan, met de „Vickery" gingen wij naar de Russische haven Olga, waar ik logeerde bij de Russische commandant, om geen verdenking te wekken. Op 4 Augustus staken wij over naar Japan. Het was in Hakodate. De Russische consul verzocht me, hem de verzekering te geven, dat ik via Sjanghai naar Rusland zou terugkeren. Ik beloofde het. Drie weken later zat ik in Jokohama. Het Amerikaanse stoomschip „Carrington" bracht me naar San Francisco. Op de lange reis praatte ik veel met een Engelse geestelijke, voor wie ik Russische liederen zong, wie ik mijn geschiedenis

vertelde en die me twee honderd vijftig dollars leende. Later deed hij er nog vijftig bij, om me te bekeren. Genoeg om naar New York te komen. Uit San Francisco kreeg jij mijn brief om je vijf honderd dollar te vragen voor de boottocht naar Londen. Ik reisde niet door Amerika over land, maar per boot naar Panama, trok door de landengte, en scheepte me aan de andere kant in naar New York. Ik trof er Kapp aan, die jij, Herzen, kennen moet."

„Natuurlijk, hij heeft mijn zoon les gegeven. Maar als je over land had gereisd, zou jij ons iets hebben kunnen vertellen over de burgeroorlog in Amerika."

„Amerika is geen land voor mij. Geen absolute vorsten, geen aristocraten, geen proleten, en allemaal kleine burgers. Geen kans op revolutie. De paar potentaten die er in het Zuiden nog zijn, met hun negerslaven, worden wel overwonnen door de burgers van het Noorden. Die hadden wel vertrouwen in Russische democraten. Ik niet in hen. Zij zullen met hun democratie tot dezelfde miserabele resultaten komen als wij in Rusland met ons despotisme. Maar ik ben nu gelukkig weer in Europa. . ."

IV

DUITS OFFENSIEF

Twee maanden nadat Bakoenin in Londen was aangekomen, begon de aanval van de zijde der Duitse socialisten, die zich in Londen van het blad van David Urquhart bedienden; een anti-Russische Engelsman, die de „Free Press" uitgaf, waarvan Marx een getrouwe medewerker was. Reeds gedurende de gevangenschap van Bakoenin had deze de oude lastercampagne tegen hem voortgezet. Eenmaal, in 1853, toen de Rus Golowin in de Londense „Morning Advertiser" onder de slachtoffers van de tsaar ook Bakoenin noemde, ontving het blad een ingezonden stuk van ene Francis Marx, spreekbuis voor Urquhart, die beweerde, dat

Bakoenin geenszins in een Russische gevangenis wegkwijnde, doch in het leger in de Kaukasus diende, omdat hij een te waardevol werktuig van de tsaar was, dan dat deze hem zou doen opsluiten. Thans was het een anonieme correspondent — en Herzen twijfelde er niet aan, of het was een volgeling van Marx — die op 5 Maart schreef, dat „wederom een agent op Europa was losgelaten".

Bakoenin las het artikel niet. Het was Arnold Ruge, sinds jaren in Engeland gevestigd, die hem waarschuwde, en de leider van een arbeidersdelegatie, die hem kwam huldigen. Het arbeidersblad de „Working Man" bracht een geestdriftig artikel over de Rus, en Herzen zond een protest naar de „Free Press".

„Werk van Duitsers en een Engelse maniak," zei Bakoenin. „Een hartelijk welkom van de leiders der Duitse communisten aan iemand die uit Siberië is ontvlucht."

De strijd tussen de Russische en de Duitse socialisten was nimmer geluwd. De Slavische vrienden van Michael Bakoenin — en zij waren in Londen talrijk — wensten vóór alles de vernietiging van Duitsland en Oostenrijk als heersende machten in Midden-Europa. De Duitse socialisten wensten de eenheid van alle Duitsers in één staat, de verovering van deze staat door de communistische partij, die daarmee het hart van Europa beheersen zou. Aan Herzen had Bakoenin reeds uit San Francisco geschreven, dat zijn eerste doel gebleven was de vrije Slavische federatie te stichten op de puinhopen van Oostenrijk. Het was de enige weg, om Rusland, de Oekraine, Polen en de onderdrukte Slaven te bevrijden. In Londen ontmoette hij Adolf Straka, die in 1849 had kunnen vluchten, toen zijn broer niet ontkomen kon. Daar was ook Josef Frič, die in Europa de uitgeweken Tsjechen organiseerde en werkte voor de bevrijding van hun vaderland. Maar contact met Bohemen was er weinig. De Polen waren actiever en overtuigd, dat een nieuwe opstand zou uitbreken.

„Ik zal nu niet meer proberen, om Slaven en Duitsers te ver-

zoenen, zoals ik in Bohemen deed in 1849," zei Bakoenin. „Panslavisme is, wat zijn negatieve kant betreft, haat jegens de Duitsers."

En in een brief aan Natalie, de vrouw van Paul:

„Ik houd me enkel bezig met de Polen, de Russen en de Panslavische zaak, en ik preek, systematisch en met vurige overtuiging, haat jegens de Duitsers. Ik zeg hetzelfde, wat Voltaire zeide over God, aangaande de Duitsers: „Als er geen Duitsers waren, zou men ze moeten uitvinden", want niets verenigt zo succesrijk de Slaven als de ingewortelde haat tegen de Duitsers."

Herzen deelde Michael's afkeer van de Duitsers geheel, hij wakkerde die zelfs aan. Alleen Ruge viel buiten hun antipathie. Maar zij zagen in alle intriges en laster de hand van Karl Marx en zijn bedienden. Dezelfde afkeer als in Brussel vervulde nu weer Bakoenin, indien hij sprak van de intrigerende Duitse émigrés.

In brieven naar huis, voorzover die de censuur konden ontwijken, klaagde hij over zijn eenzaamheid. In Londen voelde hij zich niet thuis. Men kwam overeen, dat zijn broer Alexander, die in West-Europa vertoefde, hem zou opzoeken. Alexander was een knappe kop, maar ontembaar en wild. Hij had een professoraat verspeeld door zijn histories met vrouwen, was officier geweest in de Krim-oorlog, daarna wederom verwikkeld geworden in een liefdesavontuur, dat tragisch dreigde te worden. Hij vertelde aan Michael, dat hij in Florence een poging had gedaan tot zelfmoord. De broers begrepen van elkander niets. Herzen was zeer vooringenomen tegen Alexander, en schreef aan Toergénjew, dat Michael's broer een stom-vervelend beest was. De anderen waren beter, gelukkig. Herzen had van zijn illegale vriendenkringen in Rusland vernomen, dat Nicolaas en Alexis voor enkele maanden waren opgesloten in de Peter- en Paulsvesting, omdat zij in een petitie aan de tsaar zich hadden verzet tegen de zware lasten, welke drukten op de vrijgemaakte slaven.

Alexander had weinig goed nieuws uit Rusland gemeld. War-

wara, in haar jeugd zo innig verbonden met Michael, was overleden. Tatjana verouderde in droefgeestigheid. Zij schreef nimmer. Alleen de vrouw van Paul, Natalie, poogde de band niet geheel te verbreken, ofschoon zij Michael nimmer had ontmoet.

Het was aan Natalie, dat Bakoenin verzocht, zijn vrouw te doen overkomen. Natalie was de nicht van gouverneur Korsakow, zij kon wellicht toestemming verkrijgen, om Antonia uit Irkoetsk naar Premoekjino te doen reizen, en vandaar naar Londen.

„Wanneer jullie haar zullen kennen, zullen jullie van haar houden. Zij verdient het. Maar daar gaat het niet om. Ik houd van haar en ik heb haar nodig hier in mijn eenzaamheid."

Er was een brief bij voor Antonia zelf:

„Mijn hart doet pijn, als ik denk aan jou. Dag en nacht droom ik van je. Zodra je bij me zult zijn, zullen wij naar Italië gaan. Daar zal het warmer en vrolijker zijn, en er zal volop werk wezen. Wees niet bang, mijn lieve, ik zal er genoeg verdienen om te leven, zelfs om een dienstbode voor je te betalen. Als je maar komt."

Michael vroeg Herzen om geld. Herzen lachte grimmig. Was hij zelf gelukkig in zijn liefde? En Michael, kon hij een vrouw lief hebben? Ieder wist, of meende te weten, dat hij thans impotent was. Moest Herzen betalen voor de vaderlijke genegenheid, die hij voor dat kind uit Siberië voelde? Toergénjew vond het dwaasheid, dat Bakoenin zijn vrouw zou laten overkomen, zonder dat hij zelf wist, hoe hij zou bestaan. Maar Iwan liet zich overtuigen en toen hij Londen bezocht, leende hij twee honderd roebel. Herzen gaf tachtig pond. Een rijke Armeniër, die de Turken evenzo haatte als Bakoenin, verschafte drie honderd roebel. Deze bedragen bood hij zijn broeders aan, met de hun zo vertrouwde verzekering, dat het de laatste dienst was, die hij van hen vroeg.

Hij liet bovendien niet na, een officiële brief te schrijven aan gouverneur Korsakow, met het dringende verzoek, zijn vrouw

te laten vertrekken. Het kon Rusland niet schaden, meende hij, want een man is gevaarlijker zonder dan met zijn vrouw. Indien Korsakow niet zou toestemmen, zou hij, Bakoenin, zijn geheime vrienden in Siberië opdracht geven, haar te doen ontvluchten zoals het hem zelf was gelukt.

Korsakow was niet haatdragend, zo hij al moeilijkheden had ondervonden door Michael's desertie, welke hij zelf had bevorderd. Tenslotte was hij de oom van Natalie Bakoenin. Hij liet Antonia gaan. In Februari verliet zij, tot aan de grens begeleid door een officier van politie, de Russische bodem, nadat zij de Kerstdagen op Premoekjino had doorgebracht.

V

DE „KLOK"

Het krachtigste wapen van de Russische liberalen was het blad, dat Herzen in Londen uitgaf, en dat in grote oplage naar Rusland werd gesmokkeld, de „Klok". De positie van Alexander Herzen was die van een groot nationaal leider in ballingschap. Ogarjew, die een dichter was, werd gewoonlijk onmiddellijk naast hem genoemd. Nu was Bakoenin opgedoken, en het was duidelijk, dat deze een plaats eiste onder de vooraanstaande émigrés.

Herzen had nimmer gepoogd, Bakoenin te verloochenen. Maar hij was een liberaal en een scepticus. Rusland was misschien rijp voor een hervorming, waardoor de verlichte burgerij en het intellect het bestuur van de militairen en de geestelijken konden overnemen, naar Westerse maatstaven. Méér te willen was hem een illusie voeden, die slechts kon teleurstellen. Bakoenin's stoute dromen van een Russische revolutie, die tot een Europese omwenteling zou leiden, leken hem onverantwoordelijke speculaties.

„Wat zal het gevolg zijn? Zouden wij, vrijheidlievende intel-

lectuelen, de leiding behouden? Nooit. Indien de boeren zouden opstaan in de omwenteling, die jij predikt, zouden zij als barbaarse massa onmiddellijk een nieuwe tsaar kiezen, een vadertje, aan wie zij zijn verknocht. Revolutie in Rusland nú is het voorspel voor een nieuwe tyrannie. Het volk is niet rijp voor democratie. Het moet door een verlicht bestuur eerst rijp worden gemaakt."

Herzen had niettemin geschreven, dat Bakoenin, Ogarjew en hij zelf de niet-officiële ambassadeurs waren van het werkelijke Russische volk. Bakoenin ontwierp een manifest aan zijn „Russische, Poolse en andere Slavische vrienden". Hij herhaalde zijn bekende program: revolutie in Rusland, vrije federatie van Slavische volkeren. Maar in het verleden had hij zijn krachten verspild in den vreemde, in Frankrijk en Duitsland. Nu zou hij zich uitsluitend richten tot Russen, Polen en ijveren voor de vrijheid en onafhankelijkheid van alle Slaven. Aldus luidde de aanhef.

Het vervolg bleef echter uit. Bakoenin schreef het, maar Herzen weigerde het. Omtrent de doeleinden was men het eens, niet over de middelen. Bakoenin stelde Herzen toen voor de keuze, samen te werken of gescheiden op te marcheren.

„Ik heb niets verloren van mijn vertrouwen, waarmee ik naar Londen kwam, of van de krachtige bedoeling om tot elke prijs een derde te worden in jullie bond, want op die wijze is eenheid mogelijk. Zo niet, dan zullen wij bondgenoten zijn en als je wilt vrienden, maar geheel onafhankelijk en niet verantwoordelijk voor elkaar."

„Begrijp toch," zei Herzen, „dat jouw program ons elke basis zal doen verliezen. De boeren, die jij opwekt tot de revolutie, lezen niet. Zij kunnen het niet. De liberalen, die historisch zijn geroepen, Rusland te leiden, zullen we afschrikken. Laten we elkaar niet verloochenen, vrienden en bondgenoten blijven, maar laat de „Klok" haar oude politiek voortzetten."

De bittere conflicten bleven niet uit. Er vielen harde woorden. Bakoenin was de eerste, ze te betreuren, omdat soms felle ver-

wijten hem ontvielen, zonder dat zijn hart erbij in het spel was.

„Jij zou natuurlijk wensen, dat ik in Calcutta zat, liever nog dan in Parijs. Maar zonder scherts, je moet weten, dat mijn eerbied voor jou zonder grenzen is, en dat ik oprecht van je houd. Ik plaats jou hoger dan mezelf, dat wil ik zonder bijgedachte en eerlijk bekennen... Waarom zou jij me in Parijs wensen, ook als we eens onbeduidende geschillen hebben?"

VI

MAZZINI

De Italiaanse samenzweerder Mazzini was een der oudste ballingen in de Britse hoofdstad, en reeds twintig jaar bestuurde hij van daar zijn duizenden toegewijde gewapende landgenoten. Garibaldi bezocht hem er, en werkte nauw met hem samen. In 1862 stond koning Victor Emmanuel met hem in geheime, doch drukke verbinding. Koeriers gingen af en aan. Wat de koning wilde vermijden, was, dat de oude Mazzini een opstand zou verwekken tegen de Oostenrijkers in Venetië, dat nog immer niet tot Italië behoorde, evenmin als de pauselijke staat. Oostenrijk was nu echter te sterk, om te wijken. Op Frankrijk, dat aanvankelijk hulp had geboden in ruil voor Nizza en Savoye, kon men niet meer rekenen. Betere tijden moesten worden afgewacht. Er was slechts één kans: indien Oostenrijk werd aangevallen of indien de Tsjechen, Slowaken en Hongaren in opstand zouden komen...

Mazzini deelde die bedenkingen niet. Hij was een overtuigd republikein en had een afkeer van de koning. Was deze niet een werktuig van Napoleon de Derde, die de pauselijke staat beschermde en aan Italië zijn werkelijke hoofdstad onthield?

Maar éne gedachte was waardevol: een opstand der Slavische volkeren kon Oostenrijk treffen en Venetië van het juk bevrijden.

Niets was natuurlijker, dan dat Mazzini zich nauw vereend gevoelde met Herzen, maar meer nog met Bakoenin.

„Italië," zo zei Bakoenin hem, in een van hun talloze gesprekken, „is de onverzoenlijke vijand van Oostenrijk. Hoe oud Italië ook is, het is jonger dan de andere Westerse volkeren. Het heeft een grootse en frisse toekomst, die het onwillekeurig naar de Slavische volken zal drijven. Italië is onze enige vriend."

„Je hebt gelijk. Laten we spreken over het nieuwe, nog ongeboren Italië, zoals jij droomt van jouw jonge Rusland. Ik voel in mij een nieuw geloof, een nieuwe godsdienst. De wetenschap, de wijsbegeerte, zij kunnen het geloof niet vervangen. Goed, zij hebben het christendom uiteengesneden, maar zij kunnen geen leven scheppen, geen moraal, geen activiteit in de plaats van het oude geloof. We behoeven een nieuwe godsdienst op de grondslag van de plicht. Eerst een van pioniers. Dan zal het volk zich verheffen en zijn vertegenwoordigers zullen de nieuwe kerk stichten. Haar wet zal zijn: het geloof aan de vooruitgang der mensheid, en Rome zal voor de derde maal aan de wereld een religie schenken. Het eerste Rome was dat van de caesaren, het tweede dat van de paus, het derde zal het Rome des volks wezen."

„Maar de taak van de mens, zijn roeping?"

„Plicht jegens de mensheid, jegens het volk. Vreugden en verdriet hebben slechts waarde, voorzover zij het volk betreffen. Mijn godsdienst is die van het patriottisme, van de toewijding."

„Accoord. Maar er is een hoger doel dan de natie, al willen wij die eerst bevrijden. Dat doel is de mensheid en haar welzijn, het geluk der arbeiders."

„Ik zie in de arbeidersklasse het element der toekomst, maar niet als zij zich alleen haar materiële belang voor ogen stelt. Dienen is het woord van onze tijd."

Bakoenin voelde zich onbehaaglijk. Hij hield niet van godsdienstige speculaties, en bracht het gesprek terug op de politiek.

„De haat van de Italianen tegen de Oostenrijkers correspondeert geheel met die van de Slaven voor de Duitsers. De ge-

meenschappelijke afkeer van de Germanen bevordert de bevrijding van Italië en van de Slavische volkeren. Niets liever zou ik doen, dan in Italië mee te werken aan het leggen van de band tussen beide naties, om de ondergang van Oostenrijk te bezegelen. Een Poolse revolutie. . ."

„Een Poolse revolutie kan de Oostenrijkers schaden. Maar dat is niet waarschijnlijk. De Oostenrijkse Polen zijn niet ontevreden. En wat baat het ons, of Pruisen en Rusland moeilijkheden ondervinden? De Tsjechen en Slowaken, die zouden ons moeten helpen. Maar zij zijn alleen te zwak. Ze moeten samenwerken met de Hongaren. . ."

„Onmogelijk," riep Bakoenin. „De Hongaren zijn erger dan de Duitsers. Ze onderdrukken de Slowaken. . ."

„Als de Slavische volkeren ons niet zouden helpen — maar ik hoop vurig, dat je gelijk krijgt, en dat wij kunnen samenwerken — dan rest Italië nog maar één hoop: samengaan met Pruisen tegen Oostenrijk en tegen Frankrijk."

De oude Mazzini was een fanatieke maniak, en als zijn religieuze ideeën niet aan de orde waren, was hij een realistisch politicus, die Italië boven alles stelde, en bereid was, de wereld aan Italië op te offeren, zo dacht Bakoenin. Europa uit te leveren aan Pruisen en Frankrijk's ondergang te beramen was een misdaad tegenover de wereld. Misschien was Mazzini een bondgenoot tegen Oostenrijk. Hij was een republikein. Maar hij was een gevaarlijk man. En niet alle wegen leidden naar Rome. . .

VII

LAND EN VRIJHEID

Nog voordat Bakoenin in Londen was aangekomen, ontving Herzen bezoek van een jonge Rus, die hem in vertrouwen nam. Hij had besloten een geheime organisatie te vormen in Rusland, en rekende er op, dat Herzen hem de ideologische wapenen zou

verschaffen voor de te voeren strijd. De „Klok" werd in Rusland ruim verspreid, en indien het blad in dienst zou staan van de nieuwe revolutionnaire beweging, zou deze daardoor in onvoorziene mate worden gesteund. Ogarjew had in een van zijn artikelen gevraagd: „Wat heeft het volk nodig? Het is zeer eenvoudig: het volk behoeft land en vrijheid". Land en vrijheid: zij zouden de leuze worden der jongeren.

Herzen gaf zeer ongaarne zijn steun. Hij was scepticus en journalist, en geen samenzweerder. Bovendien vreesde hij de ongeletterde massa, welke de jonge man, Serno-Solowjewitsj, wilde organiseren. Zodra echter Bakoenin in Londen was aangekomen, aarzelde deze niet, de „nihilisten" te verdedigen en hen vurig te verheerlijken. Serno-Solowjewitsj was reeds teruggekeerd, maar bleef in geheime briefwisseling met Londen.

De gedachte, dat in gans Rusland een wijdvertakt net van samenzweerders zou ontstaan, deed Boekanin gloeien van geestdrift. Had hij niet in 1848 hetzelfde begeerd te verwerkelijken in Bohemen? In Rusland waren de eerste tekenen van verzet reeds gebleken. In de herfst van het jaar 1861 was de universiteit te Sint Petersburg gesloten omdat studenten een geheime organisatie hadden gevormd. Branden in de stad, die het jaar daarop uitbraken, werden toegeschreven aan „nihilisten". Een centraal revolutionnair comité, dat zich „Jong Rusland" noemde, verspreidde een opruiend manifest. Katkow, sinds lang een woordvoerder der reactionnairen, klaagde Herzen en zijn kring als schuldig aan. De verspreiding van de „Klok" was moeilijk geworden, de gematigden ontweken het contact met de émigrés. Herzen leed er onder. Maar Bakoenin groeide en leefde in dit verzet.

Hij ontwierp een aantal geheime codes, waarvan de meeste uitzonderlijk kinderlijk waren, en organiseerde een doeltreffende illegale correspondentie met Rusland. De Russische regering achtte het raadzaam, een van haar agenten naar Londen te zenden, die geen moeite had door te dringen in de kring der emi-

granten. Weldra wist hij te rapporteren, dat een koopman, Wetosjnikow, een aantal brieven naar Rusland zou smokkelen. Toen de man aan de grens werd aangehouden, vond men op hem drie brieven van Bakoenin, waarvan twee aan zijn schoonzuster Natalie, en van Herzen en Ogarjew epistels die bestemd waren voor Serno-Solowjewitsj. Een reeks huiszoekingen volgden, waarbij geheime correspondentie werd gevonden van Toergénjew. Een ongelukkig toeval leidde de tsaristische politie op een ander spoor. De Oostenrijkse douane aan de Italiaanse grens vond, onder een bank verstopt, een pakket brieven, welke een angstig geworden Rus, Nitsjiporenko, daar had neergelegd, en zij bleken van Bakoenin afkomstig en gericht tot Tsjechische democraten. Nitsjiporenko werd uitgeleverd aan de Russen, en gaf tijdens een wreed kruisverhoor inlichtingen, die nog meerderen compromitteerden. Twee en dertig beklaagden werden gevangen genomen. Hun proces volgde eerst twee jaar na hun arrestatie. Enkelen hunner, onder wie Nitsjiporenko, stierven in de gevangenis. Serno-Solowjewitsj werd tot twaalf jaar dwangarbeid in Siberië veroordeeld, Wetosjnikow tot levenslange verbanning.

Maar de beweging „Land en vrijheid" was daarmee niet vermoord. In alle Russische steden van betekenis had zij haar groepen, en Bakoenin ijverde er voor, in het buitenland reizende of gevluchte Russen als agenten der revolutionnaire centra in Europa, naar de grensplaatsen te zenden in Pruisen en Oostenrijk, zelfs naar Constantinopel. In de jonge Nicolaas Sjoekowski vond hij een vurig aanhanger, wie hij een Turks paspoort bezorgde.

Herzen beschouwde deze pogingen van Bakoenin als dilettantisme. De revolutie was nog ver weg en jaren zouden voorbijgaan, voor zij gestalte zou verkrijgen.

„Je bent de oude illusionnist. Je houdt de derde maand van de zwangerschap voor de negende."

Maar hij kon zich niet onttrekken aan de aandrang van de émigrés. Toen, in Januari 1863, een vriend van Serno-Solow-

jewitsj, Sleptsow, naar Londen kwam, en er een bureau wilde vestigen van „Land en vrijheid", weigerde Herzen niet. Ogarjew bracht hem ertoe, een keuze te doen.

„Het liberalisme valt tussen twee stoelen. De Russische intellectuelen hebben het reeds afgewezen. Of wel zij steunen de tsaar, of de revolutie. Het is waar, Bakoenin is verliefd op de revolutie, hoewel zij nog slechts een onvolwassen kind is. Maar we kunnen Sleptsow niet laten terugkeren, zonder hem de boodschap mee te geven, die zijn kameraden een hart onder de riem zal steken. Wij kunnen niet strijden tegen de tsaar en tegelijk tegen de revolutionnairen."

Herzen koos. In het nummer van de „Klok" van 1 Maart 1863 schreef hij, als hoofdvertegenwoordiger in het buitenland van „Land en vrijheid" een groet aan de Russische „nihilisten". Hij vergeleek zichzelf in de kring van zijn intieme vrienden met een gelovige, die niet overtuigd is, maar trouw blijft aan de kerk. Niet uit behoefte, niet om zelf inhoud te geven aan zijn leven, maar zuiver uit kameraadschap.

Doch gelukkig was hij niet.

VIII

TOT HET VOLK

Michael Bakoenin kende geen conflicten. Hij was vervuld van de betekenis van de moezjik, de eenvoudige boer, die zijn ideaal nu zou dienen. Hij verachtte de burger meer dan ooit, en zijn verheerlijking van het instinct, van de natuur, vond opnieuw voedsel in de verwachtingen, die hij koesterde van de massa op het land. De studenten in de steden mochten dan geen boeren zijn, de samenzweerders intellectuelen, zij waren overtuigd, dat zij tot het volk moesten gaan, onder de nauwelijks vrijgemaakte slaven.

Het was onmiddellijk na zijn aankomst in Londen, dat Ba-

koenin kennis maakte met de sekte van de Oud-Gelovigen, die hij reeds eens op het Panslavisten-conres in Praag had ontmoet. Ditmaal was het bisschop Paphnutius, van wie hij hulp verwachtte voor zijn omwentelende activiteit. Indien deze sekte aanhang won onder het volk, in haar verzet tegen de staatskerk, dan kon zij een factor worden van opstandigheid.

De bisschop ontving Bakoenin niet zonder wantrouwen. Dat hij deze ketter bekeren zou, leek hem niet waarschijnlijk en diens betuigingen van sympathie schenen hem niet oprecht. Maar de geweldige reus, die toch in alles een kind was van zijn land, een man van zijn volk, liet niet na indruk te maken. Misschien kon hij inderdaad de sekte dienen, al wilde hij zich van haar bedienen. De „Klok" verscheen weldra met een bijvoegsel, dat geheel gewijd was aan de oud-gelovigen.

De idylle duurde niet lang; uit vrees te worden gecompromitteerd door de Londense nihilisten, verloochende de sekte elk contact met de „slechtgezinde atheïsten van Londen", met de agenten van „Land en vrijheid", die een verbond hadden aangegaan met de duivel, met de vrijdenkers, die voeren in het kielzog van Voltaire.

Toen dook een andere Rus op, een boer ditmaal. Hij was slaaf geweest, had zichzelf vrijgekocht, maar was daarna, tot welstand gekomen, door zijn vroegere meesters gedupeerd en geruïneerd, zonder dat er voor hem recht bestond in Rusland. Martjanow besloot, zijn zaak voor te leggen aan de rechtbank van de openbare mening, en toog met onverwoestbare energie naar Londen. Hij schreef in de „Klok" een brief aan de tsaar, die een mengeling was van opstandigheid en mystiek. Zeker, de tsaar was voor hem het symbool van recht en vaderlijkheid, maar degenen die stonden tussen hem en de tsaar klaagde hij aan. De tsaar moest van imperator worden tot een werkelijke vader, van autocraat tot democraat. Herzen, die de brief plaatste, haalde de schouders op. Maar Bakoenin, die in elk stroovuur de vonk zag der revolutie, wilde het aanblazen. Hij kwam Martjanow tegemoet

in zijn illusies, en om alle Martjanows van Rusland te binden aan zijn hypnotische persoonlijkheid, schreef hij een studie over „De zaak des volks: Romanow, Poegatsjew of Pestel?" Deze namen waren symbolen. Indien de tsaar niet tot het volk ging, dan waren er slechts twee mogelijkheden: een opstand van verbitterde boeren, als die van Poegatsjew tegen Catharina de Grote, of een samenzwering als die van Pestel, een der leiders van de December-revolte in 1825. Pestel echter was de burger, en zijn klasse had geen kansen meer. Het ging tussen Romanow of Poegatsjew. De boeren zouden niets liever willen dan Romanow volgen, op voorwaarde dat de tsaar zichzelf aan het hoofd plaatste van de revolutie der Slavische volkeren.

Herzen kon niet anders dan met minachting een dergelijk opportunisme afwijzen. Maar Bakoenin, onder de bekoring van de illusies, die Martjanow wekte, zag in zijn oproep een geniale krijgslist.

„Bakoeninistische demagogie," riep Herzen uit. „Een Romanow als held! Dat ontbrak er nog maar aan. Ik weiger, zoiets op te nemen in de „Klok"."

Martjanow vond het een prachtige oproep. Samen met Bakoenin drukte hij het manifest, om het in Rusland te verspreiden. Martjanow zelf schreef een brochure over „Het volk en de staat", waarin hij de vernietiging van adel en burgerij voorstond en een boeren-communisme zonder ambtenaren en zonder ministers. In het jaar 1863 besloot hij, naar Rusland terug te keren, overtuigd, dat de tsaar hem had begrepen en hem vaderlijk zou ontvangen. Hij werd aan de grens gegrepen, verbannen naar Siberië, veroordeeld tot dwangarbeid, en reeds na drie jaar blies hij de laatste adem uit, verzekerd, dat de tsaar bedrogen was door zijn ministers.

Maar Bakoenin vertraagde zijn pas niet, wanneer hij op zijn weg de lijken vond zijner kameraden. Hun bloed werd vergoten om het zijne des te heftiger te doen stromen. Hij was op weg naar de revolutie.

. . . Toen brak
Een stem, die tot de volken sprak:
Der wereld schonk ik mijnen zoon,
't Gekruiste Polen schonk ik haar.
Ten grave dalend onder hoon
Slechts deel der volkrenschaar.
Doch op de dag der zegepraal
Dan is zijn naam in aller taal:
Wij, mensen, al tezamen. . .

MICKIEWICZ

ZESDE HOOFDSTUK / WIJDER HORIZON

I

POOLSE PATRIOTTEN

De zomer van het jaar 1862 was voor Londen buitengewoon druk. De internationale tentoonstelling trok een menigte van vreemdelingen, en de ballingen van alle landen van Europa, verzameld in de gastvrije Britse hoofdstad, vonden gelegenheid te over, om hun landgenoten te ontmoeten, die de grote gebeurtenis aangrepen, naar Engeland over te steken. Onder de illustere bezoekers kon men echter ook Prins Jérôme Bonaparte opmerken, een neef van de Franse keizer, die door zijn huwelijk met de dochter van Victor Emmanuel en zijn liberale beginselen doorging voor een verdediger van de rechten der onderdrukte naties. De Polen hadden mede hun hoop op hem gevestigd, te meer daar de officiële Franse politiek sinds Napoleon gericht was op het beschermen hunner rechten. De Franse prins achtte het derhalve gewenst, zijn vereerders niet teleur te stellen en een partij te organiseren, waartoe de uitgeweken Polen en hun vrienden werden uitgenodigd. Het was niet verwonderlijk, dat Herzen, Ogarjew en Bakoenin evenzo werden geïnviteerd. Bij die gelegenheid verzocht Bakoenin, in de overtuiging, dat ieder intelligent mens in Europa een revolutionnair was, de prins zijn invloed aan te wenden, opdat de Franse consulaten in Oost-Europa geheime hulp zouden bieden aan de Slavische rebellen. Indien de prins iets dergelijks mocht hebben toegezegd, dan kan dit hem niet hebben verhinderd, deze belofte zo snel mogelijk weer te vergeten.

Doch de Poolse kwestie had niets verloren van haar betekenis voor geheel Europa. In Juni van datzelfde jaar drong een Russisch officier, Potebnja, aan op een onderhoud met Herzen en

Bakoenin, en deelde hun mede, dat tal van jonge collega's bereid waren, steun te verlenen aan het scheppen van een onafhankelijk Polen, mits dit zou afzien van Wit-Rusland en de Oekraine, gewesten, waarop de landheren der Szlachta-beweging aanspraak maakten. Deze Poolse grondbezitters, die in Galicië en in de oostelijke gebieden van het oude Polen slaven hadden geëxploiteerd van Russische herkomst, wensten geen nationaal herstel zonder deze gewesten. Een groot deel evenwel van de democratische Poolse rebellen, hoewel niet allen, waren bereid, tot een accoord te komen met de Russische revolutionnairen, door de betwiste gebieden op te offeren. Tot hen wendde zich Potebnja, door bemiddeling van Herzen.

De gemoederen in Polen waren wederom zeer bewogen. Kort te voren waren de regent, een broer van de tsaar, groothertog Constantijn, en de Poolse civiele gouverneur, markies Wjelopolski, het voorwerp geweest van een mislukte aanslag, welke aan de drie daders het leven had gekost. De gehele zomer werkten de democraten van het Poolse nationale comité aan de voorbereiding van een revolutie tegen de Russen, en zonodig tegen de landheren, die bereid mochten zijn met de Russen samen te werken. In Parijs zou generaal Mjeroslawski de buitenlandse hulp organiseren. Het was in Augustus, dat Bakoenin overstak naar Parijs, om hem te ontmoeten. Mjeroslawski had gevochten in de opstand van 1831 en de revolte tegen de Pruisen van 1846, waarna hij twee jaar in een Pruisische gevangenis was opgesloten geweest. In Italië had hij deelgenomen aan de strijd tegen de koning van Napels, en Mazzini zowel als Garibaldi hielden hem in hoge ere. Zijn goede verstandhouding met prins Jérôme Bonaparte was geen geheim.

Wat Mjeroslawski in Bakoenin waardeerde, was zijn onburgerlijke, aristocratische afkeer van het geordende leven, zijn zucht tot avontuur, zijn neiging om te complotteren.

„Propaganda is onzin," zei hij tot Bakoenin. „Maar op mijn legerpaard, met al die vorsten, graven en millionnairs die me

aanhangen, en met kanonnen en bajonetten achter mij, is het een klein kunstje, in een oogwenk, binnen vier en twintig uur, een economische revolutie te maken... Kanonnen zijn wonderlijk overtuigend, en welsprekender dan alle redevoeringen van Demosthenes."

„Prachtig. En uw verbindingen met het nationale comité?"

„Reactionnairen. Bourgeois. We zullen gebruik van ze maken. Maar we zullen Robespierre in de schaduw stellen."

„Goed. Maar om met de Russen samen te werken, zult u genoegen moeten nemen met de grenzen van het congres-Polen. Zonder de Baltische landen, zonder Litthauen, Wit-Rusland, de Oekraine..."

Mjeroslawski sprong op, alsof een adder hem had gebeten.

„Nooit. Onze historische grenzen, of niets."

De twist was onvermijdelijk, en liep zo hoog, dat de generaal zelfs een revolutie verloochende, die aan Polen zijn wijdste grenzen niet zou garanderen. Hij waarschuwde Bakoenin, niet in zee te gaan met de lui van het nationale comité.

„Behalve ik en mijn vrienden zijn er geen serieuze Polen," riep hij uit. „Eens zal je ongelukkig stel hersenen, waarvan je de helft in Schlüsselberg schijnt te hebben gelaten, weer gezond worden, als je maar niet vergeet, in contact te blijven met ons heilzaam patriottisme."

Bakoenin was niet bijzonder onder de indruk. Hij keerde naar Parijs terug, waar drie afgevaardigden van het nationale comité aan de uitgevers van de „Klok" een broederlijk verbond aanboden. Zij wendden zich eerst tot Bakoenin. Deze was geestdriftig, en wilde alles offeren op het altaar der Poolse zaak. Maar Herzen was voorzichtig. Hij wist, dat de Polen niet populair waren in Rusland. En hij ondervroeg de drie gedelegeerden op wantrouwende wijze. Tenslotte echter was hij bereid, ver met hen in zee te gaan, een oproep te plaatsen in de „Klok", om Russische officieren op te wekken, niet te strijden tegen de Polen. Maar hij eiste waarborgen voor zijn medewerking: grond aan

de boeren, en het recht op zelfbeschikkingsrecht van de inwoners van Lithauen, Wit-Rusland en de Oekraine.

Die dag kwam men niet tot overeenstemming. Toen de Polen waren vertrokken, verweet Bakoenin aan Herzen zijn koele en onhartelijke ontvangst van de bezoekers. Maar hij wist hen te bewegen, de voorwaarden van Herzen te aanvaarden. De Polen berustten in een accoord, dat sprak van een mogelijke unie tussen Polen, Lithauen en de Oekrainers uit Roethenië, en zagen af van Wit-Rusland. De „Klok" publiceerde aldus de verklaring der Polen, en maakte zich gaarne tot spreekbuis voor de Poolse verlangens, waarbij het nationale comité door concessies de steun zocht der opstandige Russen.

Mjeroslawski was woedend. Het nationaal comité had tweederde van Polen verkocht aan de Russen, zo schreef hij. Bakoenin publiceerde een brochure met een deel van hun briefwisseling, en nodigde de generaal uit, naar Polen te gaan en te zien, hoe Russen vochten voor de vrijheid van zijn land. De generaal gaf er de voorkeur aan, een Polen te vragen van 1772, en bleef in Parijs.

II

MISLUKT AVONTUUR

Op de vijftiende Januari van het jaar 1863 besloot de Russische regering de beperkte dienstplicht in te voeren in Polen. De weerslag was als die van de bliksem. Binnen een week, in de nacht van 22 op 23 Januari, brak de opstand uit en werden de Russische garnizoenen overal aangevallen. De Russen waren volkomen verrast. Het Poolse nationale comité had zijn besprekingen met Russische officieren niet voltooid. Er was geen mogelijkheid van de geringste samenwerking. Geen Rus kon het wagen, in verzet te komen tegen zijn regering, om de zaak der Po-

len te verdedigen. De beweging voor „Land en vrijheid", zwak en meer sociaal georiënteerd dan voorbereid op een situatie, waarin zij zou kunnen profiteren van de moeilijkheden van het tsaristische regiem, ondernam geen poging onlusten te verwekken. Herzen was diep geschokt. Hij steunde in zijn blad de zaak der opstandelingen, maar voorzag onmiddellijk hun nederlaag. Bovendien was ook hij toch een Rus, en zijn geloof in de broederschap tussen Russen en Polen was niet sterk genoeg, om hem van harte mee te doen leven in dit verzet.

Bakoenin kende geen aarzelingen. Hij deed het nationale comité brieven toekomen, waarin hij onmiddellijk zijn diensten aanbood om de Russische boeren in Litthauen en de Oekraine tot opstand over te halen. Hij beloofde uit Russische deserteurs een legioen der bevrijding te vormen. Hij zou de Russische troepen trachten te bewegen de broederstrijd te staken. Het Poolse comité antwoordde niet en de Londense Polen verbaasden zich nauwelijks: de klove tussen de beide volkeren was te diep, dan dat de Polen de leiding konden delen met een Rus.

„Daden zullen meer spreken dan tradities," zei Bakoenin tot Herzen. „Slechts één ding kan bewijzen, dat de eenheid der Slavische volkeren mogelijk is: het feit, dat wij aan de zijde strijden der Polen. Ik ga."

Graaf Branicki, een rijke Pool, verschafte hem het geld voor de reis. Hij zelf had geen moeite een pas te krijgen ten name van een Franse Canadees, Henri Soulié. 21 Februari verliet hij Londen. Er gingen geruchten over interventie van de zijde van Frankrijk en Engeland ten gunste van de Polen. Hun zaak was niet verloren. Het was niet noodzakelijk, dat Bakoenin een Poolse haven zou bereiken. Indien het hem gelukte, door Zweden in Finland door te dringen en daar een opstand te verwekken, zou deze de grootste hulp zijn, welke hij de Polen kon bieden.

In Kopenhagen bleek het hem onmogelijk de rebellen te bereiken langs de normale weg. Verbindingen met het nationale comité had hij niet meer. Er restte hem nog slechts één ding:

naar Stockholm te varen, en daar te pogen, zo niet sympathie te wekken voor de Polen, dan toch voor de Finnen.

In Stockholm, nog immer onder de naam van monsieur Soulié, ontving hij op 22 Maart een telegram van Herzen, in een eenvoudige code. Hij vernam er uit, dat een legertje van ongeveer twee honderd man, een werkelijke internationale brigade, uit Parijs was aangekomen in Londen, onder commando van kolonel Lapinski, en dat daar met behulp van de edelmoedige graaf Branicki een stoomschip was gecharterd, de „Ward Jackson", welke op 21 Maart illegaal het anker had gelicht om te ontkomen aan een dreigende inbeslagneming van de wapens, nadat de Russische gezant stappen had ondernomen bij de Britse regering. De boot zou aanleggen in Helsingborg en had orders Bakoenin daar op te nemen.

De volgende morgen reisde deze per trein naar Gotheburg en vandaar met de postkoets naar de haven. Hij was niet alleen. In Stockholm had een Pool, Kalinka, zijn vertrouwen gewonnen en deze vergezelde hem.

Bakoenin kwam in Helsingborg aan, een dag, nadat de „Ward Jackson" daar reeds was gearriveerd. De kapitein en de officieren hadden het zich gemakkelijk gemaakt in het beste hotel ter plaatse, zodat men moest twijfelen aan hun revolutionnaire geestdrift, terwijl de Polen der expeditie geen hartelijk welkom bereidden aan het tweetal, dat zo lang op zich had laten wachten. Lapinski, de commandant, hield niet van de Russen, en zijn mannen niet van Kalinka, die tot verwondering van de naieve Bakoenin, een aristocratische en clericale Pool bleek te zijn, tegenover wie het nationale comité zulk een wantrouwen toonde.

Hoewel de beide mannen weinig meer gemeen hadden dan dat zij geprikkeld waren over de koele ontvangst, liet Bakoenin niet na, Kalinka tot vertrouwde te maken van zijn hart. Hij bekende, dat commandant Lapinski óf geen geweten had, óf een van elastiek. Dat zijn onderbevelhebber een Jood was, die men niet kon vertrouwen. En dat in de gehele brigade maar één Rus was

te ontdekken met een Duitse naam, Reinhard, wat de zaak niet beter maakte. Doch een zekere spion scheen hem de kapitein van de boot, die jammerde over de boete die hem wachtte, omdat hij was uitgevaren zonder papieren, en over het lot, dat hem in Siberië zou worden bereid, indien hij de troep naar Polen zou brengen.

Inderdaad had de kapitein zich confortabel geïnstalleerd in het hotel, en oordeelde hij de zee te onstuimig of het weer te gevaarlijk om uit te varen. Niet het weer was echter gevaarlijk, maar de lente. Deze was in dit voor de Polen zo ongelukkige jaar vroeg en warm. Het ijs in de Russische oorlogshavens aan de Oostzee was gesmolten en ieder ogenblik kon men verwachten, dat Russische kruisers zouden uitvaren. De kapitein maakte Bakoenin zijn angst deelachtig, en deze schreef aan Branicki, dat het gewenst zou zijn, indien hij zich een gewapende kruiser zou aanschaffen met vier kanonnen van groot kaliber om de „Ward Jackson" bij te staan. „Ik geef mijn leven, geef jij je millioenen. . ."

Intussen zou het dwaasheid zijn geweest, te wachten op Branicki. Bakoenin kwam aan boord met acht koffers. Hij drong er op aan zee te kiezen. En op nonchalante wijze onthulde hij aan Lapinski, dat hij in open water de kapitein zou gevangen nemen en zelf het commando over de zeelui zou voeren. Kapitein Weatherley, gewaarschuwd door een der Britse leden van zijn bemanning, vermeed elk risico. Hij bleef de kust houden, om drinkwater in te nemen, bereikte Kopenhagen na enige uren varens, bracht een bezoek aan de Britse gezant, en keerde eerst een dag daarna terug met de boodschap, dat hij geen Polen aan boord wenste, en geen zee zou kiezen, zolang deze niet het schip hadden verlaten. Daarop liet hij met zijn bemanning de boot in de steek.

Bakoenin snelde naar de Britse gezant, die hem zowel de vrees als het goede recht van de kapitein duidelijk uiteenzette. In Kopenhagen werd een Russische kruiser verwacht, die steen-

kool zou laden, en de Britse kapitein stond niet in dienst van de Polen, zodat hij voor dezen niet wenste te sterven. De enige raad, welke Sir Augustus Paget kon geven, was, een Deense bemanning te huren, die het schip buiten bereik van de in aantocht zijnde Russische kruiser zou brengen, naar de Zweedse haven Malmö. De raad werd in acht genomen.

In Malmö was de ontvangst allerhartelijkst. De bevolking bleek anti-Russisch, zong Zweedse en Poolse liederen voor het hotel, waar de chefs verbleven, schreeuwde „Leve Polen" en werd toegesproken door Bakoenin, die zich zo zeer met de Poolse zaak had vereenzelvigd, dat hij zich ook geestelijk opwierp als leider der expeditie. Zij had haar geheime karakter geheel verloren, en haar lot interesseerde gans Europa, zodat er geen sprake meer kon zijn van een onopgemerkte tocht door de Oostzee om Polen te bereiken.

In April trokken Bakoenin en Lapinski naar Stockholm. De onderneming was mislukt. Bakoenin beschuldigde de vertegenwoordigers van het nationale comité van onvoldoende voorbereiding van de tocht. Lapinski wraakte in Bakoenin, dat deze Kalinka aan boord had gebracht, een echte Jezuiet, meer Jezuiet dan Pool. Allen achtten de kapitein van de „Ward Jackson" een verrader. De Polen in Londen scholden op Bakoenin, die alles bedierf, wat hij ondernam, en die als Rus ook moeilijk goed kon doen.

„De odyssea is ten einde," zeide Bakoenin tot Lapinski. „Odysseus' vrouw bleef tenminste trouw. De Polen zijn trouweloze sujetten. Zij verraden een man, die zoals ik, zijn leven heeft gewaagd voor hun zaak. . ."

Bakoenin keerde niet naar Malmö terug. In Juni, toen het stoomschip reeds weer in handen was van de Britse maatschappij, verzamelde Lapinski de rest van zijn legioen, poogde vergeefs met een kleine boot te landen aan de kust bij Memel, verloor een deel van zijn mannen en keerde verslagen naar Zweden terug.

Voor Bakoenin was de Poolse droom teneinde. De Polen haatten de Russen, allen, ook hem. Hij had zich aangeboden, hij was bereid geweest voor hen te sterven. Nu wierpen zij de schuld der mislukking op hem. Neen, hij zou niet opnieuw door het vuur gaan voor een groep imperialistische nationalisten, die grondgebied wilden veroveren en behouden op kosten van de Russische boer.

Maar noch de Russische, noch de Oostenrijkse autoriteiten verslapten in hun waakzaamheid. In Mei van het jaar 1863, toen de Poolse opstand bloedig werd onderdrukt, werden alle wachtposten aan de Oostenrijkse en Russische grenzen gewaarschuwd, dat de welbekende Russische agitator Bakoenin Londen had verlaten, om Polen te bereiken, en dat nauwlettend toezicht moest worden gehouden op allen, die de grens zouden pogen te overschrijden. Mocht Bakoenin worden gevat, dan moesten de hoogste autoriteiten daarvan worden in kennis gesteld.

Maar Bakoenin verliet Stockholm niet. Hij voelde zich bedrogen en verlaten.

III

TRIOMF IN STOCKHOLM

In het voorjaar van 1863 vroeg in Orsett House een jonge en aantrekkelijke vrouw naar Herzen. Deze had bezwaren, haar te ontvangen, zonder er zeker van te zijn, dat zij geen spionne was. Ze toonde brieven uit Premoekjino. Inderdaad, zij was Antonia, Bakoenin's vrouw. Met wrevel liet Herzen haar binnen. Hij was van den beginne af ontstemd geweest over dit zonderlinge huwelijk van de bijna vijftigjarige man met dit kinderlijke vrouwtje, aan wie Michael geen toekomst kon bieden. Ook zij zou te zijnen laste komen. Zij bleek bovendien volkomen vrij van revolutionnaire smetten, en in politieke aangelegenheden

onnozel. Dat zij het geluk kon uitmaken van Bakoenin, was een verrassing te meer.

Neen, Alexander Herzen kon dit dwaze huwelijk niet toejuichen. Bakoenin was gelukkig met het beramen van samenzweringen; waartoe behoefde hij nog een jonge vrouw? Herzen benijdde Michael, dat grote kind. Hij was zelf nimmer gelukkig geweest. Hij herinnerde zich zijn jeugd in het rijke, adellijke huis van kolonel Iwan Jakowlew, een paleis dat wemelde van bedienden en knechten, en waar Jakowlew als een verkwistende tyran de scepter zwaaide. Zijn moeder was een schone Duitse, maîtresse van de kolonel. Met haar zoon leidde zij een eigen leven. De vader liet de jongen thuis lessen geven door Franse, Duitse en Russische gouverneurs, maar erkende hem niet als zoon. Zeker, Alexander bezocht de universiteit, hij kwam er onder de indruk van de Franse encyclopedisten en van de socialisten. Frankrijk werd zijn geestelijk vaderhuis, nu Jakowlew hem toch geen werkelijk huis kon bieden. Toen de Dekabristenopstand werd onderdrukt, was hij dertien jaar. Met Ogarjew had hij gezworen, hun dood te wreken. Was hij niet zelf een slachtoffer van de ontrouw van de adel, die de macht met de tsaar deelde? Met Ogarjew en Polesjawew en Sjewtsjenko had hij toen opstandige liederen gezongen. Zes jaar was hij naar de Oeral verbannen. Terug in Moskou bleef hij twee jaar vrij. Toen werd hem Nowgorod als verblijfplaats aangewezen, en pas na vijf jaren had hij toestemming verkregen, zich in het buitenland te vestigen. Hij had in Parijs, terwijl Bakoenin gevangen zat, dagen van bittere wanhoop doorgebracht. In zijn boek „Van de andere oever" had hij getuigd van zijn twijfel aan de toekomst van Europa. Zeker, zijn vader had hem rijk gemaakt. Niets zou hem ontbreken. Behalve het geluk. Hij had het geld verschaft, waarmee Proudhon zijn „Ami du peuple" kon uitgeven, dat fel werd vervolgd door Napoleon de Derde. Uit Frankrijk was hij verbannen. Dan Zwitserland. De ramp: zijn moeder en zijn zoontje jammerlijk verdronken bij een schipbreuk. Naar Londen.

Wat had het leven hem gegeven, om geen begeerte te koesteren, zich er op te wreken?

Zijn eerste huwelijk mislukt. Nu de minnaar van de vrouw van zijn vriend. Ogarjew gaf zijn naam aan kinderen van Alexander. Mijn God, wat een tragische comedie is het leven. En die twee, Michael en Antonia, argeloos zwervend door het leven, zonder pijn en zonder cynisme. Michael, een kind van vijftig, en nu deze Antonia, een meisje uit Siberië, dat naar Londen komt... Hij kon niet hartelijk voor haar zijn. Het was allemaal zo dwaas...

Antonia schreef aan Bakoenin, dat zij er was. En niet hartelijk werd ontvangen. Dat zij bij hem wilde zijn. Michael zond onmiddellijk een brief aan Herzen, dat deze haar naar Stockholm moest zenden. Herzen haalde de schouders op en betaalde. Op 6 April was zij bij Michael, die Herzen onstuimig dankte, dat hij nu volkomen gelukkig was...

Intussen kwamen er zonderlinge berichten over Bakoenin's verblijf in Stockholm. De democraten, die Finnen en Polen verdedigden tegen het Russische despotisme, bezigden de romantische en heldhaftige Rus als propaganda-object in hun strijd tegen de conservatieven, die neigden naar vrede en vriendschap met de tsaar. De liberaal Blanche had Bakoenin onder zijn hoede genomen, nadat deze hem had gevraagd, of hij leider was van het revolutionnaire comité. Blanche had hem medegedeeld, dat zulk een comité in Zweden niet bestond, en Bakoenin had zich verbaasd, maar zich niet minder thuis gevoeld. Bovendien was het niet nodig, in Zweden revolutie te verwekken, maar in Finland. De Finse dichter Emil von Quanten agiteerde in Zweden ten bate van zijn landgenoten, en had zelfs de gunst des konings gewonnen, door voor te stellen, dat deze groot-hertog van Finland zou worden. Koning Karel XV haatte de tsaar en benoemde von Quanten tot zijn particuliere secretaris.

Zo was Bakoenin aan het hof gekomen. Hij werd in audiëntie ontvangen door de koning, die geen ruchtbaarheid wenste te

geven aan het gesprokene. Waarschijnlijk had Bakoenin hem verzocht, zijn gezanten opdracht te geven, overal ter wereld de revolutie te bevorderen, zoals hij eens aan prins Jérôme Bonaparte deed. Misschien ook waren de stappen, die de Russische gezant deed bij de Zweedse minister van buitenlandse zaken, lastig geweest. Graaf Manderström, de minister, gaf in elk geval opdracht, Bakoenin te schaduwen. Arresteren of uitzetten durfde hij hem niet, nu de Zweden zo medeleefden met de Polen en Finnen. Wel zou hij het Zweedse publiek inlichten over deze Bakoenin.

Inderdaad verscheen in „Posttidingen" — het was een publiek geheim, dat de eerste minister, baron de Geer, het artikel had geïnspireerd — een bijdrage met onthullingen over Bakoenin. Het enige gevolg was een storm in de democratische pers. Bakoenin zelf schreef drie artikelen in „Aftonbladet" in een lyrische en meeslepende stijl. Zijn populariteit was groter dan ooit.

Herzen was jaloers. Hij wilde het niet zijn. Hij was het. Het knaagde aan zijn hart, door zoveel tegenslagen reeds gekweld. Indien Michael kans zou zien, de Zweedse geestdrift te benutten voor de Russische zaak, moest dat ook ten goede komen aan de „Klok". Zelf kon hij niet gaan. Maar Sasja, zijn zoon, zou het gaarne doen. Het was goed voor Sasja. De jongen had te veel belangstelling voor jonge vrouwen. Hij zou Bakoenin schrijven, dat Sasja verandering nodig had van klimaat.

Bakoenin was overgelukkig. Hij hield van vertrouwde vrienden om zich. Zijn vrouw was nu bij hem. En straks Sasja. Hij drong bij Herzen er op aan, de jongen spoedig te zenden.

Sasja woonde reeds onmiddellijk een banket bij ter ere van Bakoenin. In het Phoenix-hotel waren honderd en veertig personen samen, die hem vierden voor het leed dat hij had ondergaan in dienst van zijn volk. Er waren politici, zakenlieden, predikanten, ambtenaren, enige leden van de adel. Michael was niet in avondtoilet. Hij bezat het niet, en gaf er de voorkeur aan,

zijn afgedragen costuum trouw te blijven. Aldus was zijn persoonlijkheid nog opvallender. Men bracht een dronk uit op de koning. Blanche antwoordde met een toast op het jonge Rusland en op Bakoenin, apostel van licht en vrijheid. Er werden verzen voorgelezen...

Bakoenin antwoordde in het Frans. Hij bedankte voor de edele gastvrijheid. Was hij een revolutionnair? De Russische regering, zij was het, die revoluties verwekte door haar wrede onderdrukking, en daarmee de verschrikkelijke ondergrondse krachten des volks en de hartstochten opwekte, die heel Europa in vuur en vlam dreigden te zetten. De termen republiek of monarchie boezemden hem geen belang in. Het ging om de vrijheid van het volk. In de beweging voor „Land en vrijheid" waren alle goede Russen vertegenwoordigd, alle klassen, alle beroepen. Zij vormde een staat in de staat. Zij had een verbond gesloten met het nationale comité in Polen. En Bakoenin dronk op de Slavische en de Scandinavische volkeren en hun eeuwige broederschap.

Na hem sprak Sasja Herzen, zoon van een beroemd vader. Over het werk van zijn vader en over Ogarjew, over de „Klok". Ook hij weidde uit over de democratische denkbeelden van de Londense Russen, die een tegenregering vormden als protest tegen het bewind van Moskou. De „Klok" vertegenwoordigde, wat het Russische volk dacht en droomde, en hij citeerde verzen van Ogarjew. Bakoenin was ontstemd, en liet niet na, dat aan Sasja te doen blijken. Hij, Bakoenin, was de vertegenwoordiger van „Land en vrijheid", en niet Sasja, een knaap, die het oog meer op vrouwenrokken dan op de revolutie had gericht. Sasja keerde naar Londen terug, niet zonder de Zweedse democraten op de hoogte te hebben gesteld van Bakoenin's zonderlinge zeden en gewoonten. Maar konden die hem schaden? Michael was geen burger. Hij was een aristocraat, die zich kon veroorloven, arm en revolutionnair te zijn, tot meerdere glorie van zijn adeldom, als een Spaanse grande in een versleten rok.

IV

NAAR HET ZUIDEN

Er kwamen nu toch donkere dagen. De Zweden verloren hun belangstelling in een figuur, die te lang leefde op hun kosten. Menselijk, al te menselijk. Zij hadden geen revolutie van node in Zweden. De Poolse opstand was vermoord. De Finnen waren grotendeels verzoend met Alexander de Tweede, die hun een parlement schonk. Von Quanten vermeed Bakoenin. De beweging voor „Land en vrijheid" was stervende, niemand antwoordde meer op Bakoenin's brieven, de geheime kanalen waren versperd. Michael had via Finland en Archangel zeven duizend pamfletten Rusland binnen gesmokkeld. Ze vielen in het luchtledig. Londen was meer onverschillig voor hem dan gastvrij. Hij zocht een klimaat, dat broeide en brandde. Eén idee verliet hem niet meer: Italië, het Italië van Mazzini en Garibaldi, van de samenzwering en de revolte, van de vijanden van Oostenrijk. Antonia vreesde de komende kou. Italië was een warm en schilderachtig land. Op de achtste October verlieten de Bakoenins het kil wordende Zweden.

In Londen nevel en mist en koelheid. De „Klok" kwijnde. In plaats van drie duizend exemplaren betrokken moedige Russische democraten er nog nauwelijks vijf honderd. Met levensgevaar. De revolutionnaire koers had de liberalen afgeschrikt. De sympathie voor de Polen werd niet gewaardeerd. Herzen werd gedoodverfd als een vriend van Russische terroristen en van Poolse verraders. Bakoenin was er de schuld van. Bovendien had hij Herzen weer gedwongen, hem zes honderd gulden naar Zweden te zenden, voor zijn vertrek: tenslotte vertegenwoordigde hij „Land en vrijheid".

Ogarjew begreep Bakoenin beter. Hij was van hetzelfde maaksel. Een dichter. Toen Bakoenin in Londen kwam, was Herzen in Italië. Michael wilde naar hem toe. Doch Herzen zou

weldra terugkeren. Michael wachtte niet en ontmoette hem in Parijs. Alexander berispte hem, maar Michael nam het hem niet kwalijk. Hij had schuld, hij was in geldzaken onberekenbaar, in de expeditie had hij zich wellicht te weinig omzichtig gehandeld. De kwestie met Sasja was van geen belang. Het kwam Herzen voor, of hij door een golf was meegesleurd in de diepte, en of Michael door dezelfde kracht ener onbedwingbare zee zou worden gered op een zonnig strand.

De beide mannen scheidden in vriendschap. Bakoenin bracht met Antonia de Kerstdagen door aan het meer van Genève. In Bern bezocht hij zijn oude beste vrienden, de Vogts. Louise Vogt barstte in tranen van blijdschap uit, hem levend weer te zien. Op de elfde Januari was Bakoenin in Italië.

Herzen keerde terug naar het sombere winterse Londen. Toen Bakoenin aan hem dacht, dankbaar en hartelijk, met een warm hart, begreep hij, dat Herzen ongelukkig was, omdat hij niet geloofde in de revolutie.

„Herzen heeft immer en zal altijd de Russische zaak der vrijheid op grootse wijze vertegenwoordigen tegenover het Europese publiek. Maar inzake de binnenlandse politiek van Rusland is hij een onverbeterlijke scepticus, en zijn invloed moedigt niet aan, integendeel, hij demoraliseert. Hij is in de eerste plaats en het meest een geniaal schrijver. En hij verenigt alle schitterende kwaliteiten met de ondeugden van dit beroep. Wanneer de vrijheid in Rusland zal zijn hersteld, of zich zal verwerkelijken, zal hij ongetwijfeld een machtig journalist zijn, misschien een geweldig redenaar, een staatsman, zelfs een bestuurder. Maar één ding is zeker: hij is niet van het hout waaruit men revolutionnaire leiders snijdt. . ."

V

FLORENTIJNS INTERMEZZO

Op het eiland Caprera leefde de Italiaanse held Garibaldi teruggetrokken, sinds hij zijn grote daden van bevrijding had volbracht. Eens had hij Rome veroverd en het slechts na zware strijd prijsgegeven aan de krachten der reactie en der Franse hulptroepen. Daarna had hij Zuid-Italië in een stoutmoedige stormloop bij het overige Italië gevoegd. Tronen had hij doen schudden, om de eenheid te scheppen der Italiaanse republiek. Evenals Mazzini had hij geen koninkrijk gewild, maar zijn werkzaamheid had ertoe geleid, dat Victor Emmanuel de vruchten had geplukt van zijn moed. Nog was Venetië in handen der gehate Oostenrijkers, doch er was geen twijfel aan, dat de dag nabij moest zijn, dat ook dit erfdeel zou worden gevoegd bij de overige kleinodiën, welke reeds Italië sierden.

In zijn eenvoudig huis, omgeven door olijftuinen, wijngaarden en vruchtbomen vertoefde hij met zijn vrouw, twee zonen en een groepje toegewijde kameraden. Zij hadden een kleine republiek gevormd, een communistische kolonie, naar het leek, en in hun rode hemden wekten zij herinneringen aan de grote dagen van de Italiaanse vrijheidsscharen. Toch was Garibaldi, teleurgesteld dat de koning hem geen gelegenheid schonk zijn idealen te verwerkelijken, mistroostig en moe. Hij had er aan gedacht, zich evenals Bakoenin bij de Poolse opstandelingen te voegen, doch dezen hadden zijn aanbod afgewezen, zoals zij Bakoenin zonder bericht hadden gelaten.

Toen hij vernam, dat Bakoenin Italië zou bezoeken, had hij zijn luitenant Bertani naar Genua gezonden, om de Rus uit te nodigen tot een bezoek. Het werden heerlijke dagen, in een zonnig en koesterend weer. Meer dan ooit hield Michael van Italië, en Antonia hoopte er levenslang te kunnen blijven.

In Florence vonden zij voorlopig kamers. De stad was vol

vreemdelingen, die de omgeving, de heuvelen, de levendige Arno en de oude paleizen bewonderden. Michael liet zich nu meevoeren door het lot, zonder plannen en zonder doel. Maar zijn rebels instinct verloochende zich niet. Ieder die hij ontmoette — en hij ontving of bezocht velen — trachtte hij te bekeren tot een revolutionnaire levenshouding, en tot een onburgerlijk gedrag. Wel bleef hij trouw aan zijn geliefde damspel en aan de muziek, en kon hij wegdromen indien een van zijn gasten de gehuurde piano bespeelde, maar niemand die hem ontmoette vertrok zonder het vermoeden, dat Bakoenin hem in zijn gedachten had ingelijfd in het leger der revolutionnairen. Zij kwamen uit alle landen en alle klassen, met soms duistere bedoelingen. De schilder Gué, in zijn tijd beroemd, behoorde tot zijn gasten. Een Russische student, Modestow, die klassieken studeerde, kwam bij hem over de vloer. Metsjnikow, een Russisch geleerde, die had meegestreden met Garibaldi, bezocht hem geregeld. En zelfs Sasja Herzen, zonder rancune, werd zijn vriend, toen hij in Florence de universiteit bezocht. De Italiaan Gianelli behoorde tot de kring der vrienden, sinds zijn geliefde, een nicht van Varnhagen von Ense, de oude bekende uit Berlijn, hem in Bakoenin's appartementen had gevoerd. De dagen van Berlijn en Parijs herleefden, alsof Michael nog de jonge en geestdriftige student was, alsof geen ketenen, geen cel, geen Siberië hadden bestaan. Een verjongde Faust...

Florence, met zijn uitgebreide handel, was geen ongunstige plaats om contacten te onderhouden met Odessa en de „Klok" in Rusland binnen te smokkelen. Bovendien onderhield hij correspondentie met Zweedse vrienden, die relaties in Finland hadden. In het najaar van 1864 werd Florence hem te rustig. Hij zocht avontuur. Daar zijn enige aanknopingspunt in het Noorden scheen te liggen, schreef hij aan zijn Zweedse vrienden, dat zij hem weldra terug konden verwachten. Straube, een Scandinavisch uitgever, had hem voorgesteld, artikelen, herinneringen en correspondenties te publiceren, en Bakoenin hoopte hiermee een

redelijk jaargeld te verdienen. Op deze vooruitzichten nam hij een voorschot in de vorm van een lening, en hij schreef, zodra hij in Stockholm was aangekomen, een brief aan zijn broeders, dat zij hem ditmaal gerust duizend roebel konden zenden, gezien de rijke toekomst, welke hij tegemoet ging. Uit Premoekjino echter ontving hij niets. Wel enige sommen van Zweedse bladen en uitgevers, doch zowel de Zweedse vrees, in conflict te komen met een tsaristisch regiem, dat alle tegenstand had overwonnen en door schijnbaar liberale maatregelen minder weerzinwekkend was, als de geringe schrijflust van Bakoenin waren oorzaak, dat hij na vijf weken het ongunstig klimaat van Stockholm besloot te ontvluchten.

Op de terugweg naar Italië bracht hij in Londen een bezoek aan Herzen. Het was een vriendelijk onderhoud. Tevens benutte Bakoenin de gelegenheid, een kleermaker te zoeken, die althans zijn uiterlijk voor enige tijd aannemelijk kon maken. Hij bestelde hem een costuum. De man bleek een Duitser te zijn, lid van de Bond van communisten en een vriend van Marx. Zodra hij vernam, wie zijn nieuwe klant was, waarschuwde hij Marx, die in Londen vertoefde, en stelde hem voor, met Bakoenin te praten, omdat deze wellicht een te waarderen lid kon zijn van de Internationale Arbeidersbond, welke juist een maand te voren was opgericht.

Marx aarzelde. Hij herinnerde zich de conflicten, het verschil in temperament en inzicht, de anti-Duitse opvattingen van Bakoenin. Veel was er geschied sinds zij elkander het laatst hadden ontmoet. Dat was in Brussel of in Parijs, hij wist het niet meer precies. De revoluties van 1848 hadden hen verbonden; wat daarna voorviel, had hen gescheiden. De brief in de „Neue Rheinische Zeitung", die Bakoenin verdacht maakte. De strijd tegen diens panslavisme. Er was veel sindsdien gebeurd, vooral in de jaren, dat Bakoenin in Saksen, Oostenrijk, Rusland, Siberië had gevangen gezeten. Marx' blad in Keulen was verboden geworden, hij was naar Parijs teruggekeerd, doch voor slechts

korte tijd. Nadien had hij zich in Londen opgehouden. Verre van de Russische emigranten en hun Poolse vrienden. Zijn afkeer van de Slavische leiders was gebleven. Zij waren individualistisch gezind, achterlijk in hun geestdrift voor de stompzinnige boeren. Hij had rekenschap afgelegd van zijn denkbeelden over de Franse revolutie van 1848, hij beschouwde zelf zijn daarna verschenen „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" als een meesterstukje van analyse en revolutionnaire critiek, maar vooral had hij zich onledig gehouden met politieke economie en zijn grootste werk: „Das Kapital".

Neen, hij hield niet van deze wilde en barbaarse Russen, die de geschiedenis meenden te kunnen dwingen door samenzweringen. Indien het communisme zou komen, dan zou het noodwendig en zonder dat der mensen wil een rol speelde, overwinnen, als een fatum, dat niemand kon bezweren. De geschiedenis was een onbewust proces, maar zij had haar eigen logika, en zij stuwde het kapitalisme naar het communisme toe, door crises en catastrofes, onafwendbaar. Dat was zijn grote en onschokbare geloof, meer dan dat, zijn wijsheid. Ingrijpen moet men slechts, voorzover de tijd rijp was om de vrucht te plukken. Stirner had de mens gezien als een onafhankelijk Ik. Een illusie. Feuerbach als vertegenwoordiger van een geheimzinnig menselijk Wezen, dat in hem leefde. Dwaling. De mens was in de eerste plaats, in al zijn denken en voelen, bepaald door de sociale verhoudingen, en die verhoudingen dreven hem. Of hij wilde of niet, joegen ze hem voort, door leed en vreugde, naar het communisme. Door leed en strijd misschien het meest, want strijd was des mensen erfdeel. De dynamiek der historie kende geen persoonlijke gevoelens, erkende ze niet. Zij was een stoomwals, die voortrolde, over lijken en bloed, in omwentelingen en oorlogen, omdat de gevallenen het zaad waren, waaruit de vrucht van het communisme zou worden geboren. Wat ging hem Bakoenin aan, wat ging hem wie ook aan, in deze onomstotelijke zekerheid?

En toch... Bakoenin was een strijder. Gevaarlijk, maar wie weet? Hij had geleden. Dat was geen verdienste. Misschien had hij, Marx, oneindig meer verdriet gehad. Verteerd door jaloezie, door onverzadigde machtsdrift, door rancune om zijn Jood-zijn. Zijn vlucht in de boeken, in het verleden, in de studie, was een wijken voor het leven zelf. En toch zou hij dat overwinnen, omdat hij zich bewust was, welke de geheimen waren van het bestaan, en waarheen het ging. Hij herinnerde zich een woord van Pascal: dat de zwakke mens, speelbal der natuur, toch oneindig meer is dan deze, omdat hij weet, voorziet, begrijpt. Hij voelde zich méér dan het lot zelf.

Zou hij eigenlijk Bakoenin ontmoeten? De Rus was zeer bevriend met de Vogts, en Marx had Carl Vogt nog kort geleden afgemaakt. Er waren van beide kanten vinnige en giftige artikelen aan voorafgegaan, die tot een proces hadden geleid. Enfin, dat was niets. Maar Bakoenin had altijd de ondergang van Duitsland gewild. Niets ging Marx zo aan het hart als de eenheid en de zelfstandigheid van een verenigd Duitsland. Daar zou hij zijn partij zien groeien en overwinnen, in het hart van Europa, en daarom moest het Duitse rijk groot zijn en machtig. De hoofdredacteur van de „New York Tribune", waarvan hij enige jaren Europees correspondent was geweest, had hem gekapitteld, dat hij te pro-Duits was. Hij wist het. Hij wist ook, dat hij daarom Boekanin niet mocht. Dat niet alleen stond er tussen hen. Bij de strijd om de macht in de Bond van Communisten had die ellendeling van een Willich hem dwars gezeten, en die hond had te lang met Bakoenin gesproken, om niet door de Rus te zijn beïnvloed.

Dat is toch allemaal oud en vergeten. Bakoenin heeft sindsdien zo veel geleden. Hij, Marx, had zijn gelukkig gezin met drie aardige dochters. De Russische zwerver verdiende misschien beter dan te worden veracht. Hij zou hem toch uitnodigen.

VI

VERZOENING MET MARX

De kleermaker bracht het bericht over: of Bakoenin een bezoek wilde brengen aan Marx. Michael nam de invitatie aan, voor 3 November. Het was aan de vooravond van zijn vertrek naar Florence.

„Het doet me zeer veel genoegen, je terug te zien, levend en gezond," zei Marx. „De Poolse opstand is de aanleiding geweest tot het oprichten van de Internationale. De Londense arbeiders hadden de Parijse kameraden uitgenodigd, en er waren Polen, Duitsers, Fransen, Italianen, om zich het lot van Polen aan te trekken. Je weet, dat we veel te stellen hadden met de Italianen, die door Mazzini waren bedorven. We hebben de economische emancipatie der arbeiders als doel gesteld, en alle politieke actie als middel daartoe gezien."

„Prachtig. Wat de Poolse opstand immers heeft doen mislukken, was de onwil van de Poolse landheren, hun boeren economisch vrij te maken."

„In West-Europa zullen de arbeiders de hefboom vormen voor de communistische beweging, niet de boeren, geloof ik."

„Misschien. In de Slavische staten is dat anders. Maar hoe het zij, ik heb ingezien, dat de nationalistische bewegingen broeinesten zijn van reactie. Zij kunnen de internationale solidariteit niet bevorderen. Polen was mijn eerste gedachte, na Rusland. Het is nu uit mijn hoofd. En wat Rusland betreft: daar zal de revolutie komen. Ze zal socialistisch moeten zijn. Ze zal het zijn."

„Ik geloof, dat je je vergist. Indien eenmaal Duitsland één zal wezen, zal het zijn kapitalisme ontwikkelen tot op het punt, dat dit zichzelf ondermijnt en moet omslaan in communisme. Het zal Rusland vóór zijn."

„Je bent de dialektiek van Hegel nog niet onttrouw geworden.

Maar indien je gelooft in mijn oprechtheid, al zijn wij het dan niet geheel eens, waarom dan die campagnes, dat ik een Russische spion zou zijn geweest?"

„Laster. Het spijt me, dat de „Neue Rheinische" zoiets in '48 opnam. Ik heb alles rechtgezet. En wat de „Free Press" betreft, beledigingen van Urquhart. Ik heb je terug willen zien, opdat je geen verkeerde conclusies zou trekken. Indien je naar Italië gaat, zou je misschien kunnen onderzoeken, of er geen sectie is te vormen van de Internationale."

Bakoenin beloofde het. Misschien had hij zich toch in Marx vergist. Allen worden we ouder. En milder en wijzer. Waarom zou hij, Bakoenin, niet als gevolmachtigde van de internationale, deze zo jonge maar hoopwekkende broederschap, naar Italië gaan? Hij beloofde, een exemplaar van het manifest der Internationale naar Garibaldi te zenden, en voor een Italiaanse vertaling te zorgen. Marx' vrouw en dochters waren een charmant gezelschap. Antonia was niet meegekomen, omdat zij moeite had met de taal. Een warm tehuis, dat van Marx. Michael was blij, hem te hebben ontmoet.

Nauwelijks terug in Florence ontving hij achter elkander drie brieven van Marx, om de samenwerking zo innig mogelijk te maken, vooral het manifest te vertalen, en te trachten, een sectie te vormen. Maar geen Mazzinisten. Bakoenin antwoordde in Februari van het volgende jaar. Hij noemde Marx „carissimo amico", bedankte hem voor de vererende opdracht, die zwaar te vervullen zou zijn door de achterlijkheid van de Italianen en hun patriottisme; zij begrepen niet, dat alleen de voortdurende, energieke, hartstochtelijke propaganda voor het socialisme leven en vrijheid van het land konden herstellen.

Maar hij, Bakoenin, zou zijn best doen. Intussen verzocht hij, Marx' vrouw en dochters de hand te mogen kussen en hij zou gelukkig zijn, foto's van hen te mogen ontvangen. Zijn eigen beeltenis en die van Antonia zou hij zenden, zodra hij in dat slordige land van Victor Emmanuel een man zou hebben ont-

moet, bekwaam genoeg, om een gelijkende fotogravure te maken.

Belangrijker was natuurlijk de Italiaanse sectie. Maar hij zou niet — zo peinsde hij — openlijk te werk gaan, zoals dat in Londen kon. Hij zou een broederschap stichten, iets als die van de vrijmetselaars, zonder hun dwaze en bigotte gedoe. In Parijs was hij vrijmetselaar geweest, hij dacht er niet zonder genoegen aan. In Florence had Dolfi, een vereerder van Mazzini, die grootmeester was van de loge, hem er weer in gehaald. Een uitstekende bakker, overigens, die Dolfi, die hem aanbevelingsbrieven had meegegeven voor alle vrijmetselaars ter wereld. Helaas niet voor alle bakkers. Er zat natuurlijk veel goeds in die loges. Ze konden geen wieg wezen der revolutie. Maar ze waren goede centra van bestrijders der kerk. Waar zochten ze God? God leefde in de revolutie, en in de vrijheid. Godsdienst was muziek, begeerte naar schoonheid. „Het geloof in een persoonlijk God is onverenigbaar met de rede en de vrijheid van de mens. Wie de schepper van het heelal aanbidt, onthoudt zijn liefde aan de mensheid." Dat was de ware catechismus van de vrijmetselaar. Maar wat deed het ertoe, of er loges waren? De Internationale was oneindig veel belangrijker. Indien er een God is, moet de mens zijn slaaf wezen. De mens kan vrij zijn, dus kan er geen God zijn. De vrijheid! Daarvoor moest de solidariteit worden gesmeed...

VII

DE BROEDERSCHAP

In Florence begon Michael Bakoenin zijn broederschap te vormen. Metsjnikow was weinig met de leden ingenomen.

„Je neemt lieden aan, die niets om handen hebben, die worden aangetrokken door hun nieuwsgierigheid, of wellicht door de wens om in troebel water te vissen. Het zijn vroegere vrijwil-

ligers van Garibaldi, advocaten met weinig praktijk, bohemiens. Je wint geen arbeiders."

„Waar moet ik die hier in Florence zoeken? Een stad van burgers. Voor mij blijven alleen de onburgerlijke intellectuelen over. Wie zegt je, dat zij niet veel voor de zaak kunnen doen? Daar is Gubernatis, een jonge leraar. Hij zal me straks komen bezoeken. Zeker een nuttig lid."

„Ben je een vrijmetselaar?"

„Neen, en ik zal het nooit worden. Ik houd niet van geheime verenigingen."

„Verenigingen met een geheime leer, dat is iets anders. Maar je hebt gelijk. Ik houd er evenmin van. Ze zijn soms nuttig om iets anders te bereiken. Ben je Mazzinist?"

„Neen, ik ben geen aanhanger van een man, alleen van een idee. Een republikein, dat wel. Mazzini heeft veel voor de vrijheid gedaan. Maar het woord republiek zegt niets, en de nieuwe religie van Mazzini lijkt me geen gewenste richtlijn. Wat nu nodig is, dat is een sociale hervorming, opdat niet alleen ieder gelijk is voor de wet, maar ook in het bezit van het noodzakelijke, van brood, kleding. Nu heeft de een te veel wat de ander mist. . ."

„Maar dan zijn wij het volkomen eens. Voor dat doel werken wij. Je behoort bij ons. De reactionnairen zijn het eens. De strijders voor de vrijheid zijn nog verdeeld. Wij moeten een geheime overeenstemming tussen hen bereiken, en internationaal."

„Indien ik dit doe, zou ik mijn betrekking moeten prijs geven. Ik zou lezingen houden voor het volk, reizen, propageren."

Bakoenin was in de wolken. Hij achtte Gubernatis bijna even groot als Mazzini of Garibaldi. Maar de Italiaan en de Rus evenaarden elkander in gebrek aan praktische zin. De contributies en de collectes voor de arme Polen kwamen in dezelfde kas, en zij gingen verloren aan allen die in nood zaten, aan Bakoenin zelf, evenzo als aan anderen.

Gubernatis had weldra trouwens andere zorgen en genoegens.

In Florence kwam een jonge dame aan, een Russin uit een familie, die aan de Bakoenins was verwant, en Gubernatis ontfermde zich over haar. Het was in het heerlijke voorjaar van 1865, in een betoverende stad en een heerlijke natuur, dat hij haar aan Italië en aan zichzelf bond voor het leven. Zijn revolutionnaire idealen verminderden in kracht. De liefde eist, indien zij eindigt in een huwelijk, een prozaïsche betrekking. Bakoenin was teleurgesteld.

„Er zijn er weinig, Antonia, die eenmaal gehuwd, durven te leven zoals wij, alleen voor de revolutie, zonder bekommernis om armoe of zekerheid in het bestaan. Jij bent mij waardig. Die arme Gubernatis... Hij ging hevig tegen mij tekeer, dat ik hem wilde opofferen aan mijn fantasieën. Hij heeft geëist, dat wij de broederschap zouden opheffen, nu hij haar verlaat. Waarlijk, ik heb ook geen lust meer, met deze burgers in zee te gaan. Florence is een etappe op onze weg. Wie mij heeft begrepen zal me trouw blijven. Kom, laten wij naar Sorrento gaan... Naar Paul en Natalie."

Zijn broer en de vrouw, met wie hij zovele brieven had gewisseld, waren juist in Sorrento aangekomen op hun reis door Europa. In Florence waren zij reeds geweest en Paul en Michael hadden elkander even ontmoet. Wat Michael het meest interesseerde, was zijn aandeel in de familiegoederen, die na de vrijmaking der slaven belangrijk in waarde waren gedaald, en overigens aan ieder der broeders niet meer zouden bieden, dan Michael reeds lang had ontvangen. Ook ditmaal had de ontmoeting dus geen praktisch voordeel gebracht. De teleurstelling was voor Michael niet zwaar te dragen. Hij verdiepte zich met Paul in het verleden van Premoekjino, dook onder in de herinneringen, laafde zich met de dromen van zijn jongelingschap en dacht er weder aan, zijn memoires te schrijven.

Het leven was fel en bewogen. Op de waranda, die uitzag over de baai, met haar gekleurde en blakerende huisjes boven het blauwe water, dacht hij aan zijn oude vrienden. In Januari was

Proudhon in Parijs gestorven, na een ellendig bestaan. Zijn blad was verboden, zijn groot vierdelige werk over de „Rechtvaardigheid in de revolutie en in de kerk" was in beslag genomen, hij zelf tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld, uitgeweken naar België. Daar werd hij opnieuw door allen aangevallen, tenslotte teruggewezen naar zijn land, omdat na de amnestie van Napoleon de Derde het asylrecht voor hem niet behoefde te worden in acht genomen. Proudhon had Garibaldi, die in Brussel was bejubeld, niet onverdeeld bewonderd. Bakoenin begreep dit. Waar hij kwam, betuigde deze Italiaanse republikein zijn eerbied voor de gekroonde hoofden; in Londen had hij een „hoera" laten uitbrengen op de koningin en was het middelpunt geweest der zatte bourgeois. Wat een stompzinnigheid. Hij begreep Proudhon, die had gezegd:

„Maak van het gebroken been van Garibaldi geen relikwie. Als hij Fransman was, zou hij de Walen opeisen en een raid ondernemen om ze in te lijven."

Proudhon hield niet van nationalisten. Hij had gelijk. De Brusselaren waren woedend geworden, omdat hun heldenverering was gekwetst, en zij hadden Proudhon het land uitgejaagd. Nu was hij dood. Het was een groot revolutionnair geweest.

Van Herwegh hoorde hij niets meer. Maar hij zou hem schrijven, hem vragen steun te verlenen aan de broederschap. Misschien kon hij zijn naam en pen in dienst stellen van het ideaal. Maar Herwegh had hevige twist gehad met Herzen. Hij zou wel schuw zijn geworden. Een burger, na zijn rijke huwelijk.

Toergénjew was een goede vriend, maar altijd nog bang, de Russische regering geheel tegen zich in te nemen. Hij had wel veel moeilijkheden gehad, en had zich moeten verantwoorden, maar hij mocht toch Rusland weer binnenkomen. Iwan was een groot schrijver, al was zijn „Roedin" niet geheel fair tegenover hem, Bakoenin. Maar hij was evenmin een revolutionnair als Herzen. Letterkundigen leefden in een andere wereld.

Van Richard Wagner hoorde hij nu veel. Waarom zich boos

maken? Een arrivist, die zijn verleden had verloochend, die een verwoede antisemiet was geworden, omdat Mendelssohn en Meyerbeer hem dwars zaten. Zijn plannen had hij verwerkelijkt, zijn „Ring der Nibelungen" was klaar. Geen zuivere muziek, theater. En dan die vrouwengeschiedenissen. De oude revolutionnair was „enfant chéri" geworden van vorsten. Napoleon de Derde en de tsaar bewonderden hem. Nu was hij de hofnar van de koning van Beieren, en verwekte schandaal, door Cosima Liszt, die reeds getrouwd was, tot zijn maîtresse te maken. Zijn secretaresse, heette het. Geen mensen om mee in zee te gaan. Dan waren de oprichters van de Internationale van beter maaksel. . .

VIII

IDYLLE IN NAPELS

In October gingen Michael en Antonia naar Napels, waar de vroegere gouvernante van Herzen's kinderen, miss Reeve, een Engelse school had geopend. De verhouding tussen het drietal werd allerhartelijkst, en Antonia werd de hartsvriendin der oudere vrijgezellin. Bakoenin placht met haar te babbelen over alles wat hem bezig hield, en zij was, meer door haar karakter dan door haar kennis, in staat, de revolutionnaire bohémien te begrijpen.

Miss Reeve stierf onverwachts: de cholera sleepte haar ten grave. Toen de Bakoenins zonder haar waren, leek hun het bestaan onaantrekkelijk. De politieke toestand bood weinig mogelijkheden. Al was nu Napels bij Italië ingelijfd, de reactie was niet minder machtig. Er waren vrijwel geen Russen. Behalve prinses Obolenski, die met haar kinderen een waar paleis bewoonde, waar een schare van dienaren en gouverneurs haar omstuwden. Misschien kon Michael haar toch opzoeken.

De aanleiding was gemakkelijk te vinden. De prinses, die

haar echtgenoot in Rusland had achter gelaten, om haar eigen leven te genieten, vermaakte zich met het provoceren van de Napelse aristocratie, door haar vertoon van rijkdom en weelde, door haar ongewone liefhebberijen en wel het meest door de liberale denkbeelden, waarmee zij zich wreekte op haar man, een bekrompen conservatief. Geen beter middel dan de aandacht te trekken en haar verlaten echtgenoot te ergeren, dan zich te omgeven met Italiaanse republikeinen en zwervende rebellen.

Zij ontving Bakoenin met open armen, omdat diens faam aan haar kleine hof een luister bijzette, welke bijna ontstellend was. De Pool Mroczkowski was haar minnaar. Een goed rebel. Maar niets in verhouding tot Bakoenin.

Zij nodigde hem uit in Napels te blijven. Toen hij wees op zijn precaire financiële toestand, liep zij daar luchtig over heen. Zij was onmetelijk welvarend. Zij leende hem, wat hij behoefde. Onder Russische aristocraten is dat geen schande.

Maar Bakoenin ontdekte, dat de enige voedingsbodem voor zijn activiteit de arme massa kon zijn, die van de eenwording van Italië nog in genen dele had geprofiteerd, een gevoel van onbehagen begon te tonen, toen de feodale verhoudingen in het nieuwe koninkrijk werden bestendigd. Ook de intellectuelen, die hadden deelgenomen aan de opstanden en de tochten van Garibaldi, waren teleurgesteld. Vrienden als Friscia, een arts, en Fanelli, een architect, en Gambuzzi, een advocaat, zouden de zaak der Internationale wellicht kunnen dienen.

Bakoenin stichtte wederom een broederschap, die zich evenmin als die te Florence aansloot bij de Internationale, maar wel prat ging op haar idealen, die het nationalisme verre te boven gingen. De Rus ontwierp nu een ingewikkeld plan, om een organisatie te vormen, die in de achterlijke verhoudingen van Italië zou kunnen optreden. Waar het actie gold, bleef Bakoenin een groot voorstander van het dictatoriaal optreden ener elite. De theorie der geheime samenzwering had hem dat geleerd, en hij hechtte er aan. Er zouden nationale comité's komen, die aan

een internationaal directoraat onderworpen zouden zijn. Het laatste zou gedeeltelijk geheim, gedeeltelijk openlijk werken. Wie het gevaar schuwde, kon erelid worden en zich door giften verdienstelijk maken. Allen zouden trouw moeten zweren aan hun makkers. Dit plan was voorlopig. Indien de bond zeventig broeders tellen zou, zouden dezen het nieuwe statuut ontwerpen.

Nu was de vereniging nog klein. Maar Bakoenin zocht leden over de gehele wereld. Hij schreef onvermoeid naar alle landen van Europa, recruteerde aanhangers uit Mazzini's „Falanga Sacra", won uitgeweken Polen, Russen, Spanjaarden, en verbond zijn naam, zo niet aan de Internationale, dan toch aan een samenzwering, die slechts een prooi scheen te zoeken om er zich op te werpen.

IX

NIEUWE CATECHISMUS

Ondanks de zonderlinge omgeving, waarin hij vertoefde, hadden Bakoenin's gedachten verre sprongen gemaakt. Na het programma voor de internationale broederschap te hebben opgesteld, achtte hij het gewenst, zijn denkbeelden vaste vorm te geven. Zijn voorliefde voor het nationalisme was nu dood. Vrijheid beduidt niets voor een volk van bedelaars. Patriottisme begon een nieuwe vorm van godsdienst te worden, gevaarlijker dan ooit een bijgeloof was geweest. De kerk was in Rusland, in Polen, in Italië nog immer een reactionnair gevaar, zeker. Maar een groter dreigde en verduisterde de horizon: de aanbidding van de staat, van de vergoddelijkte natie. De kerk was nog machtig, maar niet sterk genoeg, om te bereiken, dat voor haar mensen stierven, of dat zij ketters kon doen doden. De nationale staat, die in Italië was gesmeed ten koste van stromen bloeds, en die de Duitsers nastreefden, kon een monster worden, dat zijn eigen kinderen zou verslinden. Bakoenin was nu vol wantrouwen jegens

Polen, Italianen en Duitsers, die zich patriotten noemden. Zij waren geen revolutionnairen, zij waren soldaten met rode hemden en rhetoriek en walgelijke ijdelheid.

Oorlogen dreigden. Pruisen groeide tot een ongekende militaire macht. Het kon Oostenrijk, het kon Frankrijk aanvallen. Indien een Oostenrijks-Pruisische oorlog ontstond, zou het Italiaanse nationalisme zegevieren, en Venetië bezetten. Dan zou Mazzini in zijn anti-Franse drijven genoegen beleven aan zijn plan, om met de Pruisen de Oostenrijkers te slaan. Het was alles om ziek te worden van ontnuchtering. Hadden daarvoor de volkeren gestreden in 1848, hadden zij daartoe de vrijheid bezongen?

Bakoenin schreef zijn „Revolutionnaire catechismus". Hij was doorgloeid van hetzelfde vuur als toen hij in zijn jeugd Weitling bewonderde. Weitling was reeds lang uit Europa gevlucht en leed armoe in de Verenigde Staten, dat geen land was voor communistische kolonies, zoals Weitling er wilde stichten. Maar Bakoenin heeft nog dezelfde drift, om alle instellingen te vernietigen en na een grondig „tabula rasa" de vrijheid, de rede, het recht en de arbeid te doen zegevieren. Hij verklaart niet slechts de oorlog aan de aardse samenleving. Hij herinnert zich Proudhon's stoutmoedige uitdaging aan de hemel, en plaatst zich tegenover het beeld van God. Wat kan het anders zijn dan de uitdrukking van de liefde voor de vader en de vrees voor de tyran, die zich hier ineenstrengelen in een onbegrijpelijk begrip? Alleen de rede en het geweten kunnen de mens leiden. Daarboven erkent hij niets. Geen bureaucratie, geen banken, geen rechters, geen centrale staat, geen kerk. De mens staat daar, vrij, met zichzelf, en in zich de stem der mensheid die hem voert naar het geluk. Het volk moet de staat vervangen, zijn parlement de vorst, een vrije federatie van gemeenten de centrale bureaucratie, en de federaties der vooruitstrevende volken zullen een internationaal verbond sluiten tegen de reactionnaire staten. Gelijkheid voor allen. Geen geboortevoorrechten, geen erfrecht,

geen klassen, geen geldhuwelijken maar in liefde gevormde samenlevingen van gelijken. Alleen het ideaal van een sociaal-democratische revolutie en van het verbond van alle volkeren kan de massa electriseren.

Bakoenin is geen communist. Hij noemt zich sociaal-democraat, soms collectivist, maar hij begint protest aan te tekenen tegen de staat. Hij is op weg naar de anarchie.

Gambuzzi is een van zijn dierbaarste vrienden. De Italiaan zegt hem op een avond:

„Michael, ik neem je nu reeds lang aandachtig waar om je te begrijpen. Ik geloof, dat ik iets versta van het grote echte kind, dat je bent. Je leeft in een paleis en gaat om met graven en prinsessen, maar het deert je niet. Je geest vervolgt zijn weg. Je geest is niet die van een kind. Misschien toch, omdat hij geen complicaties kent, geen omwegen, geen aarzelingen. Maar in het leven leidt alle consekwentie tot de ondergang. Het leven is een compromis, een armzalig accoord met de dood, met de liefde, met het leven van anderen. De rede vermag daartegen niets, het hoogste zedelijk ideaal wordt ten spot. Je houdt niet van Hegel, maar uit je jeugd kon je één ding onthouden: de mensheid draagt de kiem van haar zelfvernietiging in haar zelf. Zij zal het hoogste ideaal paren aan de lafste wreedheid, zij zal de geniaalste techniek verbinden met de afschuwelijkste moordlust. Wat zij in het rijk van de geest zal scheppen, zal zij in dat der driften vernietigen. Ik ben geen burger. Maar ik ben niet onaandoenlijk jegens wat er om me heen gebeurt. Ik heb ook mijn eerzucht, mijn jaloezie, mijn lust om rijk te zijn, mijn haat. Jij kent die niet zoals wij. Jij leeft ook in een andere wereld, evengoed als die letterkundigen, aan wie je verwijt dat zij geen realisten zijn. Je denkt de zonde weg."

„Mijn beste kerel, je wordt weer vroom, vrees ik. Je hebt gesproken over Hegel, over dialektiek. Leer daaruit dan één ding, dat ik wil beamen: de ontwikkeling eindigt altijd bij het tegendeel van wat zij in de aanvang was. Ze gaat van geloof tot

ongeloof, van slavernij tot vrijheid, van barbaarsheid tot menselijkheid, van nationalisme tot internationalisme. De mensheid ondermijnt haar eigen uitgangspunt, om te stijgen, om zich te verheffen. Dat is mijn nieuwe geloof."

IX

AFSCHEID AAN ITALIE

De oorlog woedde in Europa, toen Prinses Obolenski verhuisde naar het eiland Ischia, waar zij een vleugel huurde van het grootste hotel. Michael en Antonia waren haar gasten. Bakoenin regelde wandelingen en picnics, gaf bevelen en kapittelde de prinses, schreef eindeloos brieven in alle talen naar de leden van de internationale broederschap. Hij werd met eerbied behandeld, en met sympathie bejegend. Al zijn fouten werden opgeheven door zijn charmante natuurlijkheid, en indien hij commandeerde, dan was het, omdat hij lichamelijk en geestelijk met hoofd en schouders uitstak boven zijn wufte omgeving.

In een zeilboot zocht hij de kusten af naar planten en dieren. Des avonds bezochten hem zonderlinge personen met geheimzinnige bedoelingen. Dan verzocht hij zijn gasten, met Antonia op de waranda te gaan. In ieder bezoeker meende hij een geestverwant en een samenzweerder te ontdekken, die hij kon inlijven in zijn broederschap.

„Een eed behoef je niet te zweren. Dat hebben we uitgevonden voor die romantische Italianen. We nemen genoegen met je woord," zei hij tot de jonge Wyroebow, die bij hem was geïntroduceerd door Herzen. „Maar elk beschaafd mens behoort bij ons."

In 1865 hadden Herzen en Ogarjew zich in Genève gevestigd. Er was geen reden voor Bakoenin, naar hen te verlangen. Doch gaandeweg trok Zwitserland hem aan. Een jaar later, toen de

vrede tussen Pruisen en Oostenrijk was gesloten, en Venetië met Italië was verenigd, begon hij hoop te voeden, dat de nationalistische verdwazing was uitgewoed. Tijdens de oorlog had de Italiaanse regering hem duidelijk geschaduwd. Hij voelde zich minder thuis in dit land. De Russische gezant in Florence, nu de zetel van het centrale bestuur, zolang Rome nog niet met Italië was verenigd, had de aandacht op Bakoenin gevestigd. Het was Kiselew, dezelfde diplomaat, die hem uit Parijs had doen verbannen, bijna twintig jaar voordien. Kiselew verspreidde het gerucht, dat Bakoenin een valse munter was, en dat hij in Zuid-Italië opstandige bewegingen organiseerde. Bakoenin was ontsticht over de twijfel aan zijn eerbied voor het wettelijke bankpapier, en hij dreigde ieder tot een duel uit te dagen, die het gerucht verspreidde. Dat was een voorbijgaande opwelling. Tenslotte was verachting zijn sterkste wapen.

Maar Zwitserland bleef hem trekken. Mroczkowski, de minnaar der prinses, had een reis gemaakt door Europa, om zaken te behartigen, en hij had enige nieuwe leden gewonnen voor de broederschap. Onder hen waren Emil Vogt in Bern en Caesar de Paepe, een Belg. Maar hij keerde desondanks vrij zwaarmoedig terug. Prins Obolenski had opgehouden, de fabelachtige sommen te verschaffen, welke voorheen de prinses verteerde. Zuinigheid dwong haar, Italië te verlaten. Zij vestigde zich aan het meer van Genève. Het scheen een vingerwijzing voor Bakoenin.

Er was méér. In 1867 dreigde reeds weer een Frans-Duitse oorlog, en de vrienden van de democratie hadden een congres voor vrijheid, recht en vrede bijeengeroepen in Genève, waartoe zij ieder geestverwant uitnodigden. Ook Bakoenin dus. Kon hij afwezig zijn? Hij zou gaan.

Antonia rouwde er niet om. Zij had geen belangstelling voor politiek. Michael was meer een vader voor haar dan een man. En zij was nu een rijpe vrouw, aantrekkelijk en begerig naar liefde. Zelden was zij met Michael tezamen. Zij zat dikwijls op

de waranda, in Napels en op Ischia, en ze zag de kleurige lijnen der huisjes verglijden in het trillende zonlicht, de glans van het stille water, het wieken der vogels, het spelen der wolken. Een onzegbaar gevoel van welbehagen beving haar. Michael zag dit alles nauwelijks. Hij schreef in de schaduwrijke kamer brieven aan revolutionnairen, of redetwistte met zijn bezoekers over de eigendom, of hij voerde een debat met God en de mensen. Zeker, hij bewonderde zijn jonge vrouw, hij vereerde haar, hij verwende haar indien hij kon. Maar zij was niet onmisbaar in zijn leven, soms scheen het alsof zij niet bestond. Zij was een vrouw, en ze verlangde naar een jonge, sterke man. Zij deelde Michael's denkbeelden niet. Zij achtte hem, omdat hij van aristocratische afkomst was en een held, zelfs in haar ogen. Zij copieerde soms brieven voor hem, indien de censuur zijn hand niet mocht herkennen. Maar zij was niet zijn werkelijke, vleselijke, zinlijke vrouw. Ze was voor hem een aardig kind met een goed karakter. En nu, rijp en wachtend op het geluk, begon zij Michael te verachten, hem bijna te haten, omdat hij haar niet schenken kon, wat zij verlangde.

Zij zocht ander gezelschap dan het zijne. Zij wekte de begeerte op in jongere mannen. Indien Bakoenin het al bemerkte, dan ging hij er toch achteloos aan voorbij. Antonia was nu zeven en twintig jaar. Ze was tien jaar in schijn gehuwd. In schijn. Gambuzzi ontfermde zich over haar, als een gentleman en een vriend. Ze waren dikwijls tezamen, dagen en nachten. Michael koesterde wantrouwen noch wrok. Hij was gelukkig op zijn wijze. Zijn taak was grootser dan het behagen van vrouwen. Hij moest de wereld van haar fundamenten lichten en een nieuwe scheppen.

Diesen Kuss der ganzen Welt!

SCHILLER

ZEVENDE HOOFDSTUK / NAMIDDAG ZONDER STILTE

I

VREDE EN VRIJHEID

In Augustus van het jaar 1867 verlieten Michael en Antonia, vergezeld van Gambuzzi, Italië, om zich naar Genève te begeven, waar alle vrije democraten elkander zouden treffen. De organisatoren hadden zich de morele steun verzekerd van John Stuart Mill, Garibaldi, Victor Hugo, Louis Blanc, Herzen, van liberalen en pacifisten. Alexander Herzen zou zelf niet aanwezig zijn. De „Klok" had opgehouden te bestaan, Herzen zelf woonde nu grotendeels met Natalie Ogarjew in Nice, hoewel hij zijn appartementen had aangehouden en ter beschikking gesteld van ieder, die in Genève onderdak zocht en die hem niet onsympathiek was. Het was duidelijk, dat hij, na te hebben geschitterd in de periode van het liberalisme, reeds de man was van het verleden. Hij had gehoopt, onder de émigrés in Zwitserland nieuwe discipelen te vinden. Hij had zich vergist. De jongeren en zelfs de teleurgestelde ouderen vonden geen behagen meer in het gematigde standpunt van de evenwichtige burger, die Herzen in politieke aangelegenheden was. Een broer van Serno-Solowjewitsj, die tot de emigranten behoorde, had hem seniel genoemd. Bakoenin was nu hun held, en niet zonder sarcasme sprak Herzen van de kozakken van ataman Michael, wiens broek zijn laatste knopen had verloren en alleen nog bleef hangen uit de kracht der gewoonte en de sympathische attractie. Hij zag in de jonge revolutionnairen evenzo vele bespottelijke Don Quichots, en hoewel hij getwist met Bakoenin vermeed, was het duidelijk dat de verkoeling voortduurde.

Anders was het met Ogarjew, die met oneindig geduld en onuitputtelijke vriendelijkheid naar Bakoenin placht te luisteren. Hij woonde nu alleen in een buitenwijk met een Engelse maîtres-

se en haar kind. Maar zijn huwelijksellende had hem ondermijnd. Hij was aan de drank verslaafd, had aanvallen van delirium en was op weg, een wrak te worden. Hoewel zowel Herzen als Ogarjew aan Bakoenin gastvrijheid hadden aangeboden, en de eerste niet zonder ironie zelfs honderd franc, indien Bakoenin ze „tegen de verwachting in" soms nodig mocht hebben, aanvaardde Michael de gastvrijheid van Claparède, een Zwitsers professor in de zoölogie, en een der voorstanders van de idealen, welke het congres zou verdedigen.

Het was reeds onmiddellijk duidelijk, dat Garibaldi en Bakoenin de grote mannen waren. In de geweldige zaal met zijn zes duizend toehoorders stelde de voorzitter van het organiserende comité, Barni, voor, dat het congres zich eerst een president zou kiezen, en dat elk vertegenwoordigd land twee leden zou benoemen in het bestuur. Nadat de Zwitser Jolissaint tot president was geproclameerd, aanvaardde het congres onder toejuichingen Bakoenin en Ogarjew als gedelegeerden der Russen. Terwijl de bestuursleden hun zetels op het toneel innamen, begroetten Garibaldi en Bakoenin elkander als oude vrienden, en toen zij elkaar omhelsden, stonden allen op, tot tranen toe ontroerd over de ontmoeting van deze beide krijgers der revolutie, en in een langdurig en geestdriftig applaus uitten de duizenden hun bewondering. Zonder moeite had Bakoenin, wiens leven ieders verbeeldingskracht wekte, en die in zijn zorgeloze kledij het zinnebeeld scheen van de door tyrannen opgejaagde vrijheidsheld, zich zijn plaats veroverd onder de grote leiders der Europese linkerzijde.

Het doel van het Congres was de politieke en economische voorwaarden voor de vrede te bepalen en, wat veel stoutmoediger moest worden genoemd, de Verenigde Staten van Europa te propageren. Voor nationalisten als Garibaldi kon deze formule niet veel inhoud hebben. Hij sprak de eerste dag, doch putte zich uit in het beschuldigen van het Vaticaan, dat nog immer de stad Rome onthield aan het nieuwe Italië, om haar als